

Міністерство освіти та науки України
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

Історичний факультет
Кафедра історії України

Кваліфікаційна робота

*Меценатська діяльність підприємницьких родин (Терещенки, Ханенки,
Симиренки) у сфері освіти та культури*

Освітня програма «Середня освіта (Історія і Правознавство)»

Здобувача вищої освіти освітньо-
кваліфікаційного рівня «бакалавр»

Вербицької Дарії Валентинівни

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК:

Доктор історичних наук

Кліш Андрій Богданович

РЕЦЕНЗЕНТ:

Доцент кандидат історичних наук

Прийдун Степан Васильович

Тернопіль, 2026

АНОТАЦІЯ

Вербицька Д.В. Кваліфікаційна робота *Меценатська діяльність підприємницьких родин (Терещенки, Ханенки, Симиренки) у сфері освіти та культури*. Тернопіль, 2026.

У роботі досліджено роль українських меценатів у розвитку культури та освіти України у XIX – на початку XX століття. Проаналізовано історіографію проблеми меценатства, визначено основні напрями благодійницької діяльності родин Симиренків, Терещенків, Ханенків, Галаганів та Євгена Чикаленка. Висвітлено їхній внесок у розвиток освіти, науки, книговидання, музейної справи, мистецтва та підтримку української національної культури. Окрему увагу приділено освітньому потенціалу теми меценатства у шкільному курсі історії, сучасним методам і формам навчання, а також розробці навчальних завдань для закладів загальної середньої освіти. Зроблено висновок, що меценатська діяльність українських доброчинців стала важливим чинником культурного та національного відродження України.

Ключові слова: меценатство, благодійність, українські меценати, Симиренки, Терещенки, Ханенки, Галагани, Євген Чикаленко, культура, освіта, національне відродження, мистецтво, книговидання, музейна справа.

ABSTRACT

Verbytska D.V. Qualification Paper *Philanthropic Activities of Entrepreneurial Families (the Tereshchenkos, the Khanenkos, the Symyrenkos) in the Field of Education and Culture*. Ternopil, 2026.

The course paper examines the role of Ukrainian patrons in the development of culture and education in Ukraine during the 19th and early 20th centuries. The historiography of patronage has been analyzed, and the main directions of charitable activities carried out by the Symyrenko, Tereshchenko, Khanenko, Halahan families, and Yevhen Chykalenko have been identified. Their contribution to the development of education, science, publishing, museum studies, art, and support for Ukrainian national culture is highlighted. Particular attention is paid to the educational potential of the topic of patronage in the school history course, modern teaching methods and forms, as well as the development of educational tasks for secondary education institutions. It is concluded that the patronage activities of Ukrainian benefactors became an important factor in the cultural and national revival of Ukraine.

Keywords: patronage, charity, Ukrainian patrons, Symyrenko family, Tereshchenko family, Khanenko family, Halahan family, Yevhen Chykalenko, culture, education, national revival, art, publishing, museum studies.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ МЕЦЕНАТСТВА В УКРАЇНІ.....	9
РОЗДІЛ 2. РОЛЬ УКРАЇНСЬКИХ МЕЦЕНАТІВ У РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ ТА ОСВІТИ (XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)	17
2.1. Діяльність родини Симиренків у підтримці освіти, науки та культури ...	17
2.2. Меценатська діяльність Терещенків у розвитку мистецтва та благодійництва	22
2.3. Внесок Ханенків, Галаганів і Євгена Чикаленка у культурно-освітній простір України	31
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ТЕМИ МЕЦЕНАТСТВА В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ.....	45
3.1. Освітній потенціал теми.....	45
3.2. Методи та форми навчання.....	49
3.3. Розробка навчальних завдань	52
ВИСНОВКИ	61
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	63
ДОДАТКИ.....	68

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Упродовж XIX – початку XX століття меценатство стало важливим чинником розвитку української культури, освіти та національного відродження. У цей період, за умов відсутності власної державності та обмежень з боку імперських влад, саме діяльність окремих представників української еліти відігравала вирішальну роль у підтримці національної освіти, науки, мистецтва та книговидання. Меценати не лише фінансували культурні й освітні ініціативи, а й сприяли формуванню української національної ідентичності, розвитку громадянського суспільства та збереженню культурної спадщини.

Особливе значення у цьому процесі мали такі родини та діячі, як Смиренки, Терещенки, Ханенки, Галагани та Євген Чикаленко, чия благодійницька діяльність охоплювала широкий спектр напрямів від підтримки шкіл і університетів до фінансування мистецьких установ, видання українських книжок і розвитку наукових досліджень.

Актуальність теми зумовлена також сучасними освітніми потребами, зокрема необхідністю формування в учнів ціннісного ставлення до історико-культурної спадщини, усвідомлення ролі особистості в історії та розвитку громадянської відповідальності. Вивчення меценатства дозволяє інтегрувати історичний матеріал із виховними завданнями, сприяє розвитку критичного мислення та національної самосвідомості учнів.

Об’єкт дослідження – культурно-освітні процеси в Україні XIX – початку XX століття.

Предмет дослідження – меценатська діяльність українських діячів та її вплив на розвиток культури й освіти.

Мета дослідження – проаналізувати роль українських меценатів у розвитку культури та освіти України у XIX – на початку XX століття, а також визначити можливості використання цієї теми в шкільному курсі історії.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати стан наукової розробленості проблеми меценатства в українській історіографії.
2. Проаналізувати історичні передумови та особливості розвитку меценатства в Україні у XIX – на початку XX століття.
3. Визначити роль родин Симиренків, Терещенків, Ханенків, Галаганів та Євгена Чикаленка у формуванні культурно-освітнього простору України.
4. Розкрити освітній потенціал теми меценатства в шкільному курсі історії.
5. Обґрунтувати доцільність використання сучасних методів і форм навчання під час вивчення теми меценатства.
6. Розробити навчальні завдання та методичні матеріали для вивчення теми українського меценатства в закладах загальної середньої освіти.

У процесі дослідження використано комплекс загальнонаукових і спеціальних **методів**: загальнонаукові методи (аналіз, синтез, узагальнення, класифікація) застосовано для опрацювання наукової літератури та систематизації матеріалу; історико-хронологічний метод дозволив простежити розвиток меценатства в Україні у визначений період; метод аналізу джерел застосовано при роботі з документами, спогадами, публіцистикою та науковими працями.

Хронологічні рамки роботи охоплюють XIX – початок XX століття – період активного розвитку меценатської діяльності в Україні. Нижня межа пов'язана з формуванням української національної інтелігенції та початком культурного відродження, а верхня з початком XX століття, коли меценатство набуло найбільшого розмаху та стало важливим чинником розвитку освіти й культури напередодні суспільно-політичних змін.

У роботі здійснено узагальнення діяльності українських меценатів XIX – початку XX століття в контексті розвитку культури та освіти. Систематизовано основні напрями меценатської діяльності та визначено її роль у формуванні національної свідомості.

Теоретичне значення дослідження полягає в поглибленні наукових уявлень про меценатство як важливий соціокультурний феномен, а також у

можливості використання отриманих результатів у подальших історичних і педагогічних дослідженнях.

Практичне значення результатів дослідження. Результати проведеного дослідження мають вагоме практичне значення для професійної підготовки майбутнього вчителя історії та можуть бути використані в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти. Зокрема, отримані теоретичні узагальнення щодо меценатської діяльності українських діячів XIX – початку XX століття можуть бути інтегровані у зміст навчальних програм з історії України, зокрема під час вивчення тем, пов'язаних із національно-культурним відродженням, розвитком освіти, науки та мистецтва.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження були представлені й обговорені на *III Всеукраїнська студентська науково-практична конференція з міжнародною участю «АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ ТА ОСВІТИ У ДОСЛІДЖЕННЯХ МОЛОДИХ УЧЕНИХ» / Third All-Ukrainian Student Scientific and Practical Conference “CURRENT ISSUES IN HISTORICAL SCIENCE AND EDUCATION IN THE RESEARCH OF YOUNG SCHOLARS” ((Тернопіль), (2026))*. За матеріалами дослідження опубліковано тези: Вербицька Д. Роль меценатів у розвитку культури та освіти України у XIX – на початку XX століття (Симиренки, Терещенки, Ханенки, Галагани, Чикаленко).

Структура бакалаврської роботи. Складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить 66 сторінок. Основний текст викладено на 58 сторінках. Список використаних джерел налічує 60 найменувань. Робота містить додатки.

У вступі обґрунтовано актуальність теми, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, методи дослідження, розкрито наукову новизну та практичне значення роботи.

У першому розділі «Історіографія дослідження меценатства в Україні» проаналізовано стан наукової розробки проблеми, охарактеризовано основні підходи до вивчення українського меценатства та внесок дослідників у

висвітлення цієї теми. У другому розділі «Роль українських меценатів у розвитку культури та освіти (XIX – початок XX ст.)» висвітлено діяльність українських меценатів, зокрема родини Симиренків, Терещенків, Ханенків, Галаганів та Євгена Чикаленка, а також їхній внесок у розвиток освіти, науки, мистецтва, культури та благодійництва.

У третьому розділі «Методика вивчення теми меценатства в шкільному курсі історії» визначено освітній потенціал теми, охарактеризовано методи та форми навчання, а також розроблено навчальні завдання для використання під час викладання історії в школі. У висновках узагальнено результати дослідження та сформульовано основні положення роботи.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ МЕЦЕНАТСТВА В УКРАЇНІ

Меценатство виступає різновидом благодійної діяльності, що має усвідомлений і добровільний характер та спрямована на підтримку, розвиток і заступництво сфер мистецтва, культури, науки, а також їхніх представників. Здебільшого воно зумовлюється суспільними потребами, які формуються відповідно до конкретних історичних обставин і соціокультурного контексту певної епохи. Така діяльність покликана сприяти культурному процесу, підтримувати окремих діячів творчої інтелігенції та виступає альтернативним джерелом фінансування суспільного розвитку, особливо в умовах недостатньої державної підтримки збереження й примноження національної культурної спадщини.

Витоки українського меценатства сягають періоду Київської Русі, зокрема часу після прийняття християнства. На думку дослідниці Н. Колосової, існує ймовірність існування дохристиянських форм меценатства, зокрема підтримки народних співців (таких як легендарний Боян чи літописний Мішута), хоча документальних підтверджень цьому наразі немає **[Помилка! Джерело посилання не знайдено.]**. Оскільки в науковому середовищі існують різні підходи до періодизації розвитку українського меценатства, у цьому дослідженні використовується схема, запропонована С. Матяж [31].

Перший етап (IX–XVI ст.) характеризується діяльністю князів як перших меценатів, зокрема Володимира Великого та Ярослава Мудрого. Володимир Великий зосереджувався переважно на будівництві храмів у Києві, Вишгороді, Берестові та інших містах. Натомість діяльність Ярослава Мудрого була ширшою: вона охоплювала не лише зведення храмів (зокрема Софії Київської), а й розвиток освіти, книжності та мистецтва. Саме за його правління меценатство в Київській Русі досягло найвищого рівня розвитку. Ці традиції продовжилися і в Галицько-Волинській державі, де активно розвивалися храмове будівництво, іконопис і фресковий живопис.

У литовський період традиції князівського меценатства зберігалися в діяльності родини Острозьких, а також жінок шляхетного походження, таких як Анастасія Гольшанська, Ганна Гойська, Раїна Ярмолинська та інші. Вони сприяли розвитку освіти (зокрема створенню Острозької школи), книгодрукування, а також підтримували церкви й монастирі.

Другий етап (XVII–XVIII ст.) пов'язаний із активною діяльністю братств, які засновували шпиталі, друкарні та особливо сприяли розвитку шкільної освіти, забезпечуючи учнів навчальними матеріалами. У добу Гетьманщини меценатами ставали гетьмани, які опікувалися не лише політичною могутністю держави, а й розвитком культури та освіти. Найяскравішим представником цього періоду був Іван Мазепа, який фінансував будівництво храмів, укріплення Києво-Печерської лаври, розвиток Києво-Могилянської академії та підтримував мистецтво. Загалом обсяги його благодійних внесків були надзвичайно значними.

Третій етап (друга половина XIX – початок XX ст.) вважається «золотим віком» українського меценатства. У цей час з'являється прошарок підприємців, які активно підтримували розвиток культури. Зокрема, у Києві значна частина громадських будівель була споруджена за кошти меценатів. Вагомий внесок зробили родини Бродських, Терещенків, а також такі діячі, як Микола Терещенко, Михайло Дегтярьов, Богдан Ханенко, Євген Чикаленко, Андрій Шептицький та інші [32].

Четвертий етап припадає на період існування СРСР, коли меценатство фактично занепало, оскільки благодійна діяльність не підтримувалася державою і навіть піддавалася осуду.

П'ятий етап – сучасний розпочався після розпаду СРСР і характеризується поступовим відродженням меценатства. Це зумовлено як соціальною нерівністю, що потребує додаткової підтримки суспільства, так і зміною світогляду бізнесу, який починає інвестувати не лише у власне збагачення, а й у розвиток культури, освіти та соціальної сфери. Прикладом є

діяльність Віктора Пінчука, який заснував благодійний фонд для реалізації проєктів у галузях мистецтва, освіти та охорони здоров'я.

В. Ніколаєвський і В. Омельченко здійснили аналіз провідних напрямів теоретичного осмислення поняття доброчинності [37], тоді як В. Панченко дослідив проблеми благодійності у контексті збереження культурної спадщини українського народу [39].

Л. Мокляк розглядає меценатство як специфічний різновид естетичної діяльності та наголошує, що як у світовій, так і в українській культурі завжди існували особистості, які мали здатність розпізнавати талант, прагнули підтримати його розвиток і таким чином сприяти вдосконаленню суспільства. За словами дослідниці, сама назва цього явища походить від імені давньоримського політика і письменника Гая Цильнія Мецената (І ст. до н. е.) [35].

Н. Колосова підкреслює, що меценатська діяльність в Україні спрямована на збереження та популяризацію культурних цінностей, забезпечення доступу до них, підтримку обдарованої молоді, а також охорону й розвиток культурно-мистецької спадщини. У своїх дослідженнях вона аналізує європейські традиції меценатства в контексті культурного розвитку України, уточнює зміст понять «меценат» і «меценатство», а також пов'язаних із ними термінів «благодійник» і «благодійність», розкриваючи їх правове значення відповідно до Закону України «Про благодійництво та благодійні організації» [22; 41].

В. Вашкович досліджує еволюцію уявлень про благодійність у історичному вимірі, зазначаючи, що її розвиток значною мірою зумовлений становленням капіталістичних відносин і формуванням соціального прошарку підприємців, які мали можливості здійснювати доброчинну діяльність [8].

Серед спеціалізованих наукових праць із цієї тематики варто відзначити монографію М. Слабошпицького «Українські меценати» [43], у якій висвітлено найкращі традиції благодійності та доведено, що меценатською діяльністю займалися представники різних професій, об'єднані прагненням сприяти піднесенню й розвитку України. У праці значну увагу приділено доброчинності

родин підприємців-цукро заводчиків, зокрема Симиренків, Терещенків і Харитоненків.

Зокрема, П. Біліченко зосередив увагу на просвітницькій діяльності українських меценатів родини Терещенків [3]. Дослідження П. Клебановського присвячене меценатській діяльності Яхненків-Симиренків, у якому автор простежує їхній підприємницький шлях, що забезпечив їм успіх у сфері аграрного господарства [18].

У низці наукових праць висвітлено благодійну діяльність родини Ханенків. Дослідники доводять, що її представники не лише фінансово підтримували розвиток культури, а й були відомими колекціонерами. Так, О. Козак проаналізував внесок Богдана та Варвари Ханенків у становлення матеріальної та духовної культури українського суспільства, а Л. Членова дослідила роль Б. Ханенка у створенні першого Міського музею в Києві [21].

Окремі аспекти життя та діяльності родини Терещенків розкрито у публікаціях О. Бутової, Б. Панасюка та В. Хіцяка [49]. Дослідник О. Ткаченко у своїх роботах аналізує внесок цієї родини у формування зовнішньої торгівлі Російської імперії у XIX столітті [48], а також наводить статистичні матеріали з їхніх архівів, що дають підстави для висновків щодо розвитку цукрової промисловості в Україні.

Ще за життя та активної культурно-громадської діяльності Богдан і Варвара Ханенки перебували в центрі уваги сучасників, що знайшло відображення у літературних, історичних, архівних джерелах і тогочасній пресі. Ці матеріали становлять важливу базу для ґрунтовного наукового аналізу.

Особливу цінність мають дослідження, присвячені генеалогії роду Ханенків (праці М. Біляшівського, Л. Горенко, О. Доніка, А. Жуковського, В. Кубійовича, Г. Милорадовича, М. Степаненка, В. Томазова, К. Чуєвої та ін.), вивченню колекцій старожитностей, зібраних Богданом і Варварою Ханенками та їхніми нащадками (С. Білокінь, О. Друг, Н. Корнієнко, Д. Малаков, Т. Ніколаєва та ін.), а також аналізу їхньої меценатської й благодійної діяльності

(М. Дмитрієнко, І. Дерев'янка, Д. Добріян, О. Донік, В. Ковалинський, Т. Курінна, З. Хижняк, О. Ясь та ін.).

Окремий напрям становлять дослідження підприємницької активності родин Ханенків і Терещенків (М. Дерев'янка, Т. Лазанська, А. Повниця, Є. Пришутів, Л. Раковський, О. Ткаченко та ін.). Важливі матеріали з цієї тематики опубліковано також у періодичних виданнях «Київська старовина» (1899, 1901 pp.) та «Пам'ятки України» (2009 р.).

Значущою подією стало проведення у Києві у 1999 році міжнародної науково-практичної конференції з нагоди 150-річчя від дня народження Богдана Ханенка, матеріали якої узагальнили певний етап дослідження його життєвого шляху як видатного мецената та колекціонера [4]. Вагомими є також наукові розвідки та публікації генеральної директорки Національного музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків К. Чуєвої (2018–2021 pp.) [54].

У 2010 році було реалізовано мистецький проєкт і видано ілюстровану колективну монографію «Українки в історії: нові сторінки» (В. Борисенко, А. Атаманенко, Л. Тарнашинська та ін.), у якій окреме дослідження присвячено історії Музею Богдана і Варвари Ханенків [12].

Як зазначає Н. Яковенко, «історія української еліти» тривалий час залишалася своєрідною «білою плямою» у вітчизняній історіографії XIX–XX століть. У своїх працях дослідниця акцентує на необхідності формування нового напрямку наукового пізнання – історії української еліти [57]. У цьому контексті основним завданням є осмислення національної еліти України як історико-культурного феномену з акцентом на її ментальні особливості, національну самобутність, а також роль у створенні та збереженні культурної спадщини.

До історії України XIX – початку XX століття як активні благодійники увійшли також родини Симиренків, Харитоненків. Водночас особливе місце серед них посідає рід Терещенків, який вирізнявся не лише як один із найбагатших власників цукрових підприємств, а й як відомі меценати та щедрі доброчинці.

В. Ковалинський у своїй збірці нарисів «Меценати Києва» [19] поряд з іншими відомими благодійниками високо оцінив внесок родини Терещенків. У 2003 році вийшла нова праця цього автора, в якій було узагальнено та систематизовано їхню суспільно корисну діяльність.

Першими свідченнями про Є. Чикаленка як громадського діяча та яскраву постать епохи стали публікації М. Гехтера, у яких автор знайомив читачів із творцем «Спогадів», що згодом почали друкуватися в українській газеті «Свобода» у США. Варто зазначити, що саме М. Гехтер посприяв першій публікації частини цих мемуарів, оскільки між ним і Є. Чикаленком на еміграції склалися теплі стосунки, хоча їхнє знайомство бере початок ще з часу співпраці Гехтера з газетою «Рада». Дві статті М. Гехтера можна вважати першими зарубіжними публікаціями, що репрезентували Є. Чикаленка як талановитого мемуариста, видавця і мецената [29].

У 1921 році в емігрантському середовищі значний резонанс і суперечливі оцінки викликала стаття Є. Чикаленка «Де вихід?», у якій він висловив ідею розв'язання українського питання шляхом запрошення іноземного монарха, виявивши скепсис щодо здатності українців самостійно відновити державність.

Обґрунтовану критику цієї позиції подав В. Липинський у розлогій праці (1922–1924 рр.), яка згодом була видана окремою книгою. Як політичний мислитель, він переконливо доводив хибність такої концепції, називаючи її проявом розчарування і зневіри, та категорично заперечував тезу про неспроможність українців до державотворення [28].

М. Славінський характеризував Чикаленка як «пробудника українського народу», уособлення доби національного відродження початку XX століття та впливову постать, яка залишила глибокий слід у різних сферах національного життя. Зі свого боку, З. Мірна змальовувала його як турботливого батька великої родини, підкреслюючи значення національних цінностей у вихованні дітей. Вона також наголошувала на його людяності та постійній увазі до інших, яку він зберіг навіть у складних умовах емігрантського життя [Помилка! Джерело посилання не знайдено.].

І. Бочковський описував його важкий фізичний стан, постійні хвороби, перенесені операції, а також глибокі душевні переживання, пов'язані з долею молодшого сина Івана, заарештованого в радянській Україні. Чикаленка непокоїли думки про те, що причиною арешту могло стати листування сина з ним та іншими членами родини, які перебували в еміграції [33].

Першим дослідником, який створив ґрунтовний життєпис Є. Чикаленка, вважається Д. Дорошенко – автор монографії «Євген Чикаленко. Його життя і громадська діяльність (1861–1929)». У цій праці він представив найповнішу на той час біографію діяча, спираючись на його мемуари, спогади сучасників, а також власні враження, адже був особисто знайомий із Євгеном Харлампійовичем ще з кінця 1905 року [17].

Джерельна база дослідження ролі меценатів у розвитку культури та освіти України у ХІХ – на початку ХХ століття є різноманітною за своїм походженням і змістом та охоплює комплекс писемних, архівних, наративних і наукових джерел. Її використання дозволяє комплексно проаналізувати як загальні тенденції розвитку меценатства, так і внесок окремих родин і діячів Симиренків, Терещенків, Ханенків, Галаганів та Євгена Чикаленка.

Першу групу становлять нормативно-правові джерела, зокрема Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації», який використано для уточнення теоретичних засад дослідження. Хоча він належить до сучасного періоду, його положення дають змогу чітко окреслити зміст понять «меценатство», «благодійність» і «доброчинність», що є важливим для інтерпретації історичного матеріалу.

Другу групу складають архівні джерела, серед яких особливе значення мають матеріали Центрального державного історичного архіву України у м. Києві. Вони містять документи, що відображають соціально-економічну та культурну діяльність українських підприємців і меценатів, їхні фінансові внески у розвиток освіти, мистецтва та громадських інституцій. Архівні матеріали дозволяють відтворити реальні масштаби меценатської діяльності та її вплив на суспільство.

Вагому роль у дослідженні відіграють наративні джерела, зокрема мемуари, листування, спогади сучасників і публіцистичні матеріали. Особливо цінними є праці, що стосуються діяльності Євгена Чикаленка, його «Спогади», а також оцінки його діяльності сучасниками (М. Гехтер, М. Славінський, З. Мірна). Вони дають змогу простежити ідейні засади меценатства, мотивацію благодійників та їхній вплив на національне відродження. Не менш важливими є матеріали П. Клебановського про підприємницьку діяльність Яхненків-Симиренків, які висвітлюють економічне підґрунтя меценатства.

Окрему групу становлять періодичні видання XIX – початку XX століття, зокрема журнали «Київська старовина», «Пам'ятки України», а також газетні публікації, у яких відображено суспільну оцінку діяльності меценатів. Саме ці джерела дозволяють побачити, як сучасники сприймали благодійну діяльність, які ініціативи викликали найбільший резонанс і як формувався образ мецената в суспільній свідомості.

Найбільш чисельною є група наукових джерел, що включає монографії, статті та дисертаційні дослідження українських і зарубіжних учених. Серед них особливе місце посідають праці М. Слабошпицького, В. Ковалинського, О. Доніка, Н. Колосової, Л. Мокляк, Я. Грицака та інших. У цих роботах розкрито сутність меценатства як соціокультурного явища, його еволюцію та значення для розвитку української культури.

Важливе значення мають також спеціалізовані дослідження, присвячені окремим родинам меценатів. Зокрема, діяльність родини Симиренків висвітлюється у працях Ю. Ковтуна, І. Ліхового, В. Леонтовича, де акцентується на їхньому внеску у розвиток науки, освіти та українського книговидання. Меценатська діяльність Терещенків досліджується у роботах П. Біліченка, О. Ткаченка, В. Хіцяка, де розкрито їхню роль у підтримці мистецтва, освіти та соціальної сфери.

РОЗДІЛ 2. РОЛЬ УКРАЇНСЬКИХ МЕЦЕНАТІВ У РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ ТА ОСВІТИ (XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)

2.1. Діяльність родини Смиренків у підтримці освіти, науки та культури.

Родина Смиренків уславилася не лише як успішні промисловці та науковці, а й як визначні меценати свого часу. Особливо вагомий внесок у благодійну діяльність зробили Платон і Василь Смиренки, які спрямовували значні кошти на підтримку української мови, культури та науки [50, с.163].

Історія роду Смиренків є водночас величною й трагічною, адже ця родина фактично стала носієм ідей національного відродження у своєму краї [50, с.41]. Благодійність, щира та безкорислива допомога тим, хто її потребував, були характерними рисами багатьох представників цього роду. Серед них широкому загалу більш відомий Платон Смиренко, який профінансував останнє прижиттєве видання «Кобзаря» Тараса Шевченка.

Завдяки фінансовій підтримці Платона Смиренка ще за життя Тараса Шевченка було видано «Кобзар». Василь Смиренко матеріально допомагав таким діячам, як Михайло Коцюбинський, Леся Українка та Михайло Грушевський. Він також підтримував українські періодичні видання, зокрема «Київську старину», та сприяв друку важливих для української культури книг.

Члени родини активно сприяли розвитку української культури [20]. Проте найвидатнішим меценатом родини по праву вважається Василь Федорович Смиренко. Василь народився 7 березня 1835 року в селі Мліїв у родині співзасновника фірми «Брати Яхненки – Смиренко» [43, с.164]. Освіту здобув у Петербурзі та Паризькій політехніці. Після повернення в Україну очолив родинне підприємство, однак через економічні труднощі згодом відмовився від спадщини та управлінських функцій.

Продовжуючи підприємницькі традиції, він заснував у Сидорівці модернізований цукровий завод, який завдяки його професіоналізму та організаторським здібностям став прибутковим і перетворився на своєрідну науково-виробничу лабораторію [10, с.93].

Симиренко був переконаним прихильником української національної ідеї й упродовж життя систематично спрямовував власні кошти на розвиток культури, науки та освіти. Він фінансував видання українських газет і журналів, підтримував письменників, науковців, етнографічні дослідження, діяльність громадських організацій і видавництв, а також сприяв розвитку Наукового товариства імені Шевченка.

Попри значний масштаб допомоги, меценат залишався скромною людиною, уникав слави та не прагнув визнання [5]. Саме тому повний перелік його доброчинних справ і досі залишається невідомим.

Василь Симиренко, зокрема, підтримував український театр і допоміг створити аматорський колектив при Сидорівському цукровому заводі, який став одним із найкращих в Україні. У його діяльності брали участь такі видатні діячі, як Михайло Старицький і Марія Заньковецька. Крім того, він тривалий час фінансово підтримував український гурток у Київській семінарії та сприяв поширенню української книги серед селян.

Водночас повною мірою оцінити внесок Василя Симиренка складно, адже він уникав публічності, не прагнув слави й не афішував своїх доброчинних вчинків. Проте беззаперечним є те, що діяльність родини Симиренків мала надзвичайно вагомe значення для розвитку української науки й культури [34].

Значну допомогу Василь Симиренко надавав Науковому товариству імені Тараса Шевченка у Львові, зокрема профінансував будівництво його приміщення. Окрім цього, він підтримував театри, хор Миколи Лисенка, культурно-просвітницькі організації та українські школи, а також виділяв кошти на публікацію праць про Україну європейськими мовами.

Після революційних подій 1917 р. у вітчизняній пресі фактично не висвітлювався внесок В. Симиренка не лише в економічний розвиток, а й у духовне відродження України, на чому неодноразово наголошують сучасні дослідники [25, с.49]. Водночас збереглися спогади та видання, профінансовані меценатом, що дають змогу відтворити цілісну картину його благодійної діяльності. Саме тому логічним стало створення виставки до 175-річчя з дня

народження В. Ф. Смиренка, яка органічно доповнила постійну музейну експозицію.

В історії України він постає як один із найщиріших і найвідданіших представників української буржуазії, який підтримував національну справу не лише морально, а й значними матеріальними ресурсами. Сучасники навіть називали його Великим Хорсом [27]. В. Смиренко вважав своїм головним обов'язком фінансово сприяти українському національному руху, дотримуючись даної ще в молодості обіцянки жертвувати десятину власних прибутків на потреби України.

Він свідомо уникав публічності у своїй доброчинній діяльності, через що його ім'я часто залишалося невідомим широкому загалу. У колах діячів його знали під псевдонімом Хорс, а вислів «Хорс засіяв» означав надходження нових коштів на українські проєкти. Саме тому, як зазначав В. Науменко, повністю охопити масштаби його благодійності практично неможливо.

Метою виставки стало висвітлення результатів меценатської діяльності В. Смиренка, передусім у сфері українського книговидання. Хоча через об'єктивні причини неможливо показати всі аспекти його діяльності, навіть представлений матеріал вражає як дослідників, так і відвідувачів [60].

Експозиція розпочинається з родового дерева Смиренків, де особливе місце відведено Василю Федоровичу видатному вченому, інженеру-технологу у галузі цукроваріння та щедрому меценату української культури [36].

Після смерті Василя Смиренка весь його статок, що становив близько 10 мільйонів рублів, було передано на потреби українського суспільства [34, с.163]. Розпоряджалися цими коштами відомі громадські діячі, серед яких Михайло Грушевський і Євген Чикаленко.

Постать Василя Смиренка є яскравим прикладом безкорисливого служіння українській справі. Його діяльність істотно вплинула на розвиток українського книговидання, науки та культури, а пам'ять про нього заслуговує на належне вшанування й популяризацію серед сучасників.

Василь Смиренко здійснював фінансову підтримку українських періодичних видань, зокрема журналу «Київська старина». За спогадами Євгена Чикаленка, він щороку відвідував редакцію, цікавився її матеріальними потребами та покривав наявні фінансові труднощі.

Вагомим був його внесок у розвиток української літератури та книговидання. Меценат матеріально підтримував діяльність провідних письменників і науковців, серед яких Михайло Грушевський, Леся Українка, Михайло Коцюбинський. Завдяки його сприянню побачила світ значна кількість важливих видань від кількох перевидань «Кобзаря» до наукових і правничих праць, зокрема «Права, за якими судиться малоросійський народ» [43, с.170].

Смиренко також активно підтримував українські наукові та культурні інституції [43, с.172]. Так, у 1912 році завдяки його коштам Наукове товариство імені Шевченка придбало нове приміщення у Львові, а раніше він долучився до фінансування Академічного дому, створеного з ініціативи Михайла Грушевського для українського студентства. Він поділяв ініціативу М. Грушевського щодо заснування в Києві інституту українознавства й пожертвував на її реалізацію 100 тисяч карбованців. Однак цей задум так і не було втілено в життя [43].

Особливу увагу меценат приділяв популяризації України за кордоном. З цією метою він фінансував видання праць європейськими мовами, підтримуючи таких діячів, як Роман Сембратович і Володимир Кушнір.

Для Василя Смиренка та його брата Платона підтримка української справи була не лише важливою складовою життя, а й проявом глибокого внутрішнього переконання. Вони діяли не заради публічного визнання чи матеріальної вигоди, а з щирого прагнення служити Україні. Як зазначав сам Смиренко, якби Україна не потребувала фінансової підтримки, він не докладав би стільки зусиль до заробітку [30].

Окрім підприємницької та меценатської діяльності, родина зробила вагомий внесок у розвиток науки, передусім у галузі садівництва.

Найяскравішим представником цього напрямку був Левко Платонович Симиренко (1855–1920) – вчений-аграрій, який не лише популяризував, а й упровадив у виробництво власний сорт яблук.

У родинному маєтку в селі Мліїв на Черкащині він заснував одну з перших в Україні науково-дослідних станцій садівництва. Його діяльність охоплювала створення великої колекції плодових дерев із різних країн світу, виведення нових сортів фруктів (зокрема відомого сорту яблук Ренет Симиренка), розробку науково обґрунтованих методів вирощування плодових культур, організацію дослідної бази як освітнього центру та публікацію спеціалізованих праць.

У останні роки, тяжко хворіючи й майже повністю усамітнівшись, Василь Федорович виношував масштабний для українського суспільства проєкт [43, с.172]. Не маючи прямих спадкоємців, він заповів увесь свій статок (який перевищував десять мільйонів карбованців) на створення спеціального фонду підтримки українських письменників, митців і науковців. За своєю суттю це мала бути установа, подібна до сучасних літературних, музичних і художніх фондів при творчих об'єднаннях.

Керувати використанням коштів мав спеціально створений комітет, до якого входили В. Леонтович, Є. Чикаленко, І. Шрам, Ф. Комаров, М. Грушевський, М. Лисенко, П. Стебницький та О. Лотоцький. Саме вони мали визначати напрями й способи розподілу фінансових ресурсів фонду.

Втім, події 1917 року зруйнували цей благородний задум. Під час революційних потрясінь кошти, здобуті багаторічною працею Симиренка й призначені для підтримки української інтелігенції та розвитку національної культури, були фактично привласнені так званими «експропріаторами» [43].

2.2. Меценатська діяльність Терещенків у розвитку мистецтва та благодійництва.

Доброчинність традиційно відіграє важливу роль в українській культурі, адже одним із найвищих проявів справедливості є готовність людей, здатних до самоорганізації, допомагати тим, хто цього потребує **[Помилка! Джерело посилання не знайдено.]**. Особливої актуальності ця тема набуває сьогодні в умовах складних випробувань, спричинених російською агресією, коли значна частина населення потребує підтримки [58].

Звернення до історії благодійності та осмислення попереднього досвіду її розвитку може бути корисним у реалізації сучасних соціально важливих ініціатив. Однією з найяскравіших підприємницьких родин України кінця XIX початку XX століття були Терещенки, для яких турбота про інших стала родинною традицією. Саме тому інтерес науковців до їхньої діяльності залишається стабільно високим щонайменше протягом останніх десятиліть.

Родина Терещенків походить із козацького середовища Глухівщини [43, с.195]. Завдяки власній наполегливості, підприємницьким здібностям і праці вже у другій половині XIX століття вони стали одними з найбагатших аграрних підприємців. З часом їхня господарська діяльність зазнала змін: у зв'язку з ринковими потребами провідне місце посіло цукрове виробництво. Саме тоді почалося активне заснування цукрових заводів, що вимагало залучення фахових працівників.

Спершу справами родини керував Артемій Терещенко, однак у 1870 році він передав управління синам. Того ж року його разом із синами за заслуги було зараховано до дворянського стану [1]. У 1872 році було створено «Товариство цукрових і рафінадних заводів братів Терещенків», яке швидко стало одним із найпотужніших у Російській імперії. Важливо, що відповідно до статуту 80 % прибутків спрямовувалися до спеціального фонду для реалізації благодійних ініціатив, які підтримували суспільно корисні проекти незалежно від соціального становища, національності чи віросповідання.

Сучасники знали Терещенків не лише як великих землевласників і підприємців із маєтками в різних губерніях, численними виробництвами та активною торгівлею, у тому числі міжнародною, а й як щедрих меценатів. Вони фінансували лікарні, пологові будинки, нічні притулки, школи, училища, церкви передусім у Глухові та Києві.

Родина Терещенків по праву вважається однією з найщедріших меценатських династій кінця XIX початку XX століття **[Помилка! Джерело посилання не знайдено., с.17]**. Їхній родовий герб із девізом «Прагнення до суспільної користі» був не просто символом, а відображенням їхньої реальної діяльності та життєвих принципів.

Благодійна діяльність родини розпочалася в рідному Глухові й значною мірою була спрямована на покращення умов життя робітників. На підприємствах створювалися належні побутові умови: працівники отримували житло, забезпечувалися водою, паливом і продуктами. Для них діяли лікарня та аптека, які також обслуговували жителів навколишніх сіл.

Значну увагу Терещенки приділяли й релігійній сфері. Саме завдяки їхньому меценатству в Глухові було зведено Трьох-Анастасіївську церкву в неовізантійському стилі, яка й нині є однією з головних архітектурних окрас міста.

За підрахунками дослідників, лише Микола Терещенко вклав у розвиток Глухова близько 1,5 мільйона рублів, що за сучасними мірками дорівнює десяткам мільйонів доларів. Загалом же його благодійні витрати протягом життя сягнули приблизно 5 мільйонів рублів, значна частина яких була спрямована на розбудову Києва [3, с.297].

Окрему увагу Терещенки приділяли розвитку освіти, навіть попри відсутність чіткої законодавчої бази щодо меценатства. Наприкінці XIX століття у Глухові за їхньої підтримки було відкрито низку навчальних закладів: міське училище, пансіон при гімназії, ремісниче училище [43, с.198]. Освітні установи часто створювалися при підприємствах, де навчання для учнів було безкоштовним, а вчителі отримували оплату праці й іноді житло.

Працевлаштування також мало організований характер: спершу передбачався випробувальний термін, після якого укладався офіційний трудовий договір [1, с.10].

У 1870-х роках родина остаточно переїхала до Києва, де розгорнула широку благодійну діяльність [43, с.197]. Уже в 1876 році Микола Терещенко став старостою Миколаївської церкви при гімназії, а згодом профінансував будівництво її приміщення. Його син у 1899 році виділив кошти на створення зразкового міського училища та педагогічного музею, а інший син – Олександр подарував землю для нового навчального закладу на Подолі, який згодом став одним із найкращих у Києві.

Вагомим внеском у розвиток освіти стало й створення Політехнічного інституту, у фінансуванні якого значну роль відіграв Олександр Терещенко [15, с.254]. Він також долучився до підтримки студентів, забезпечивши створення їдальні та гуртожитку, що дало можливість молоді здобувати освіту незалежно від матеріального становища. Загалом лише в Києві Микола Терещенко пожертвував на благодійність близько 700 тисяч рублів, значну частину яких було спрямовано на медичні заклади.

За їхні кошти було зведено ремісниче училище, чоловічу й жіночу гімназії, педагогічний інститут (нині Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка), а також споруджено будівлі, у яких сьогодні функціонують Національний транспортний університет і Київський національний університет театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого.

Жінки родини активно долучалися до розвитку освіти, зокрема комерційної. Завдяки значним пожертвам Миколи Терещенка стало можливим розширення діяльності Товариства поширення комерційної освіти. Згодом було відкрито й жіночу торговельну школу перший у Російській імперії навчальний заклад такого типу для дівчат. Представниці родини входили до керівних органів цього закладу, сприяючи його розвитку.

Важливу роль у благодійній діяльності відігравали й жінки родини. Дружина Миколи Терещенка Пелагія та їхні доньки активно підтримували дитячі притулки, благодійні організації та заклади дошкільної освіти. Вони брали участь у роботі жіночих благодійних товариств, допомагаючи нужденним одягом, коштами та сприяючи їхньому працевлаштуванню.

Вагоме місце посідала й сфера охорони здоров'я та соціальної підтримки. З метою покращення медичного обслуговування в Глухові Микола Терещенко разом із братом заснував лікарню святої Єфросинії, на утримання якої спрямовував частину своїх прибутків. Окрім цього, вони створили притулок для сиріт і нужденних, регулярно виділяючи кошти на його діяльність. У Києві за їхньої підтримки з'явилися лікарні для робітників, амбулаторії, медичні заклади Маріїнського Червоного Хреста, а також було профінансовано Маріїнський дитячий будинок.

В архівних джерелах Києва збережено відомості про створення на Подолі нічліжного притулку, який функціонував аж до революційних подій. Проблема безпритульності була надзвичайно гострою: люди без житла фактично заповнили місто, їх можна було зустріти всюди. Для ночівлі вони користувалися так званими «копійчаними квартирами» примітивними нічліжками. Як зазначає дослідник київської старовини Василь Галайба, вартість перебування в них спочатку становила одну копійку, а згодом зросла до трьох, а інколи й до п'яти. Умови в цих закладах були вкрай незадовільними: це були великі приміщення без вентиляції, часто навіть без підлоги, щільно заставлені нарами, розташовані у старих напівзруйнованих дерев'яних будинках або пристосованих каютах на плотах. Нерідко люди змушені були ночувати поруч із тваринами [43, с.199].

Значна кількість таких нічліжок (наприклад, у 1893 році їх налічувалося 17) становила серйозну загрозу для міста через ризик поширення інфекційних захворювань. Крім того, вони негативно впливали на молодь, сприяючи моральному занепаду тих, хто потрапляв у це середовище.

Санітарні комісії неодноразово наголошували міській владі на необхідності створення нічліжних закладів із належними умовами. Проте фінансування соціальних ініціатив залишалося недостатнім. У зв'язку з цим медики звернулися по допомогу до заможних підприємців. Першим, хто відгукнувся, став Федір Терещенко. Він взяв на себе зобов'язання збудувати нічліжний притулок на земельній ділянці, виділеній міською думою на Подолі, а також протягом перших десяти років щорічно виділяти по 500 карбованців на його утримання.

Уже в 1882 році було освячено новозбудований триповерховий будинок, розрахований, за різними архівними даними, на 300 або 450 осіб. За спогадами сучасників, будівля справляла позитивне враження: вона була оснащена водопостачанням і системою вентиляції відповідно до тодішніх світових стандартів. Основні конструктивні елементи, за винятком меблів і дверей, були виконані із заліза, а підлога зацементована [43, с.199].

Кошти, заповідані Терещенком (500 карбованців щороку), використовувалися для оренди приміщення під їдальню з дешевими обідами для безпритульних. Натомість утримання самого притулку забезпечувалося за рахунок банківських відсотків із капіталу в 100 000 карбованців, виділеного меценатом. Завдяки цьому заклад функціонував на належному рівні та відповідав основним потребам того часу.

Не менш важливим напрямом була підтримка культури та мистецтва. Терещенки виступали активними колекціонерами, створювали приватні художні зібрання та музеї, які згодом стали доступними для широкого загалу. Саме їхні колекції стали основою Київської картинної галереї та Музею Ханенків [43, с.201]. Зокрема, вони фінансували будівництво міського музею в Києві, передали значні кошти на його облаштування, а також подарували цінні колекції експонатів, серед яких були археологічні знахідки та твори мистецтва.

Федір Терещенко став першим представником родини, який серйозно захопився мистецтвом і почав формувати художню колекцію ще в Глухові у

другій половині XIX століття. Проте справжній розмах колекціонування розпочався після переїзду родини до Києва у 1875 році.

Терещенки орієнтувалися передусім на актуальні мистецькі тенденції того часу, надаючи перевагу реалістичному живопису, зокрема творам художників-передвижників [59]. Їхні особисті знайомства з митцями відкривали додаткові можливості: вони могли відвідувати майстерні, купувати роботи ще до виставок або навіть замовляти картини на певні теми. Для формування колекції також залучалися мистецтвознавці та арт-дилери з Петербурга, а придбання творів часто узгоджувалися телеграфом. У результаті Терещенки стали вагомими конкурентами відомого московського колекціонера Петра Третьякова.

Оселившись у Києві, Федір Терещенко перебудував свій будинок на тодішній Олексіївській вулиці (нині Терещенківська), облаштувавши в ньому простір для зберігання та експонування творів мистецтва. У будівлі з'явилася спеціальна галерея, відкрита для відвідувачів, що зробило його одним із перших київських колекціонерів, які зробили приватну збірку доступною для публіки. Виставки користувалися великою популярністю їх щодня відвідували сотні людей.

Упродовж 25 років Федір Терещенко зібрав десятки полотен провідних українських і російських художників, серед яких Іван Айвазовський, Віктор Васнецов, Іван Шишкін, Василь Верещагін, Архип Куїнджі, Ісаак Левітан та інші. Наприкінці XIX століття його колекція оцінювалася у значну суму.

У 1880–1890-х роках провідну роль серед київських колекціонерів почав відігравати Іван Терещенко представник наступного покоління родини, освічений і глибоко обізнаний у мистецтві. Він підтримував тісні зв'язки з художниками, зокрема дружив із Василем Верещагіним, високо цінував творчість Віктора Васнецова та матеріально підтримував Михайла Врубеля. Саме Іван Терещенко придбав відому картину Врубеля «Дівчина на тлі персидського килима», яка нині вважається однією з найвизначніших у творчості художника.

Окрім живопису, Іван Терещенко збирав також графіку, зокрема значну кількість малюнків і акварелей Тараса Шевченка. Загалом родина не проводила чіткого поділу між українським і російським мистецтвом, орієнтуючись передусім на художню цінність творів [3, с.299].

Водночас Терещенки зробили вагомий внесок у розвиток мистецької освіти в Україні. Протягом багатьох років Іван Терещенко підтримував рисувальну школу Миколи Мурашка єдиний на той час подібний навчальний заклад у Києві [19]. Саме завдяки цій школі сформувалися майбутні видатні митці, зокрема Олександр Архипенко та Казимир Малевич.

На той час у Києві ще не існувало публічних музеїв, а мистецькі цінності здебільшого вивозилися до Петербурга та Москви. Значною мірою завдяки фінансовій підтримці Терещенків було створено Національний художній музей України. Важливу роль у цьому процесі відіграв Богдан Ханенко разом із дружиною Варварою Терещенко, які зібрали унікальну колекцію західного та східного мистецтва.

Їхнє зібрання вирізнялося високою якістю та різноманіттям і стало основою музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків. Іван Терещенко також заповів свою колекцію майбутньому художньому училищу, однак історичні події початку XX століття призвели до значних втрат: частину творів було вивезено, інші знищено або розграбовано.

Подальша доля багатьох колекцій виявилася трагічною: у період революцій, радянської влади та Другої світової війни значна кількість мистецьких цінностей була втрачена, розпорошена по музеях або вивезена за кордон. Попри це, значна частина спадщини Терещенків збереглася і нині становить основу фондів провідних українських музеїв [43, с.202].

Нині нащадки родини проживають у різних країнах світу, зокрема у США, Франції та Швейцарії. Водночас кілька років тому праправнук Миколи Мішель Терещенко повернувся в Україну та став міським головою Глухова. Продовжуючи родинні традиції, він підтримує розвиток міста й сприяє становленню ефективного сільського господарства.

Великий внесок родина зробила і в розвиток архітектури Києва. За їхнього фінансування було зведено низку будівель, що нині мають статус пам'яток архітектури, зокрема Національний художній музей України, Троїцький народний дім (нині театр оперети), а також театральний інститут імені Карпенка-Карого. Фактично Терещенки стали одними з головних меценатів розвитку міської архітектури того часу.

Особливу увагу родина приділяла сфері охорони здоров'я. За їхні кошти утримувалися лікарні для малозабезпечених, відкривалися спеціалізовані відділення, підтримувалися пологові будинки. Також фінансувалися організації, що опікувалися здоров'ям дітей, зокрема створювалися амбулаторії для допомоги немовлятам.

Перша світова війна стала серйозним випробуванням для родини Терещенків. Михайло Терещенко очолив місію Червоного Хреста на Південно-Західному фронті, а всі вільні кошти сімейного товариства були передані державі як позика для ведення воєнних дій.

Жінки родини активно долучилися до благодійної діяльності: вони забезпечували лікарні необхідним обладнанням і медикаментами, а за потреби ініціювали відкриття нових медичних закладів, що було особливо важливо в умовах війни. Лікарям виплачувалася заробітна плата, а допомога мала системний характер створювалися цілі мережі лікарень, лазаретів і притулків для поранених. Зокрема, Ольга Терещенко заснувала лазарет-притулок і взуттєву майстерню для поранених військових, підтримувала їх та їхні родини, за що у 1915 році була нагороджена відзнакою II ступеня.

Події 1917 року кардинально змінили долю родини. Падіння самодержавства і встановлення Тимчасового уряду привели Михайла Терещенка до влади він обіймав посади міністра фінансів і закордонних справ. На цій посаді він знову виявив свою громадянську позицію, зокрема заклав власну нерухомість у Європі, щоб підтримати фінансову стабільність держави. Однак згодом це майно було втрачено через вимоги кредиторів.

Унаслідок політичних змін і встановлення радянської влади родина Терещенків, яка поєднувала підприємництво з активною благодійністю і керувалася принципом «Прагнення до суспільної користі», була змушена залишити Україну та емігрувати.

Артемій Терещенко заповів своїм синам спрямовувати 80% прибутків на громадські потреби. За підрахунками дослідників, лише Микола Терещенко витратив на благодійність близько 5 мільйонів рублів, причому майже половина цієї суми була вкладена у розвиток Києва [19].

Завдяки його фінансовій підтримці було споруджено низку будівель, у яких нині розміщуються Національний транспортний університет, Київський національний університет імені Карпенка-Карого, Національний художній музей, Київська картинна галерея, лікарня «Охматдит» та інші установи.

Вагомий внесок родина зробила і в формування музейних колекцій Києва. Особливу роль у цьому відіграли донька Миколи Терещенка Варвара разом із чоловіком Богданом Ханенком. Протягом життя вони збирали визначні пам'ятки західного та східного мистецтва, які згодом стали основою сучасного Музею мистецтв імені Богдана і Варвари Ханенків [21].

2.3. Внесок Ханенків, Галаганів і Євгена Чикаленка у культурно-освітній простір України.

Вагоме місце серед українських меценатів другої половини XIX початку XX століття посідає Варвара Миколаївна Ханенко відома культурна діячка, колекціонерка та благодійниця, діяльність якої зробила значний внесок у розвиток мистецтва, освіти й народних промислів. Упродовж тривалого часу її постать, як і діяльність багатьох представників української аристократії, залишалася недостатньо висвітленою в наукових дослідженнях, що було зумовлено ідеологічними обмеженнями радянського періоду [43, с.212].

Лише в новітній історіографії з'являються спроби комплексного осмислення її внеску, однак більшість праць зосереджена на діяльності подружжя Ханенків загалом або на постаті Бориса Івановича Ханенка. У зв'язку з цим актуальним є детальніше висвітлення саме просвітницької та меценатської діяльності Варвари Миколаївни.

Варвара Миколаївна Ханенко (1852–1922) – відома українська культурна діячка, колекціонерка та меценатка. У радянський період благодійницька діяльність аристократії замовчувалася, через що постать подружжя Ханенків тривалий час залишалася поза увагою дослідників [23, с.49]. Лише в новітній час з'явилися окремі наукові праці, проте більшість із них зосереджена або на діяльності подружжя загалом, або на постаті Б. І. Ханенка. У зв'язку з цим актуальним є висвітлення просвітницької та меценатської діяльності саме В. М. Ханенко.

Вона походила з родини відомих українських підприємців Терещенків цукрових магнатів, які зробили значний внесок у розвиток економіки та благодійництва. Сучасники відзначали їх як щедрих доброчинців, що фінансували лікарні, освітні заклади, притулки, церкви та інші суспільно важливі установи. Родина, яка мала коріння у козацькій старшині, зуміла досягти значного матеріального успіху й згодом переїхала до Києва, де впроваджувала новітні технології у виробництві цукру.

Засновник династії Артемій Терещенко та його нащадки володіли різноманітними підприємствами від цукрових і цегельних заводів до суконних фабрик, активно займаючись торгівлею та зміцнюючи економічний потенціал країни [25, с.197]. Водночас вони здійснювали масштабну благодійну діяльність, зокрема підтримували будівництво Київського політехнічного інституту, пам'ятника Богдану Хмельницькому, музеїв. Під час Першої світової війни родина спрямовувала значні кошти на допомогу армії та дітям-сиротам.

Батько Варвари Ханенко, Микола Терещенко, користувався великою повагою сучасників, був почесним громадянином Києва, а його ім'ям названо одну з вулиць міста [43, с.213]. Діти Терещенків успадкували не лише матеріальні статки, а й високі моральні цінності, любов до мистецтва та прагнення до благодійності.

Варвара Миколаївна, старша дитина в родині, народилася в Глухові, здобула домашню освіту, а згодом переїхала до Києва, де познайомилася зі своїм майбутнім чоловіком Борисом Ханенком юристом із відомого козацько-старшинського роду. Подружжя вирізнялося високим рівнем освіти, активною громадянською позицією та прагненням реалізувати себе у культурно-просвітницькій діяльності [23].

Значну увагу В. М. Ханенко приділяла благодійності. Зокрема, у селі Райгородці вона на прохання селян профінансувала будівництво двокласного училища, а також житла для вчителів. У маєтку в селі Оленівка подружжя заснувало навчальні заклади, організувало освітню та професійну підготовку дітей і молоді. Навчання поєднувалося з опануванням практичних навичок: дівчата здобували ткацькі вміння, а хлопці – ремісничі спеціальності, отримуючи після завершення навчання необхідні інструменти для самостійної праці. Крім того, для дорослого населення діяли вечірні курси та бібліотека.

Ханенки також дбали про розвиток інфраструктури села: було облаштовано громадські установи, майстерні, магазини, зерносховища, пожежну станцію, а також навіть електростанцію для освітлення маєтку. Така

діяльність сприяла покращенню рівня життя місцевого населення та зміцненню соціальних зв'язків [7].

Важливим напрямом діяльності В. М. Ханенко була підтримка українського народного мистецтва. Вона брала участь у створенні Київського кустарного товариства, сприяла організації виставок народних виробів і популяризації традиційних ремесел. Завдяки її зусиллям вироби українських майстрів експонувалися та продавалися за кордоном, зокрема у Лондоні. Згодом Оленівський навчально-ремісничий заклад було перетворено на центр художнього промислу.

Ткацька майстерня, зведена наприкінці XIX ст., була оснащена унікальними на той час верстатами, призначеними для виготовлення гобеленів, килимів і декоративних тканин. У 1912 р. В. М. Ханенко залучила до співпраці відомого художника В. Г. Кричевського. За його ескізами в Оленівській майстерні створювалися килими та тканини, які з великим успіхом були представлені на виставці 1913 р. у Петербурзі. Значна частина експонатів потрапила до приватних колекцій, інші вироби експортувалися до Берліна, Парижа та США. За свої досягнення майстерня була відзначена золотою медаллю. Вона активно розвивалася, забезпечуючи селянам стабільний дохід, проте у 1915 р. змушена була припинити діяльність через труднощі, спричинені Першою світовою війною. Зібрана родиною Ханенків колекція народного мистецтва нині зберігається в музеях Києва [23, с.41].

Інтерес до колекціонування у В. М. Ханенко сформувався під впливом батька, який започаткував збирання мистецьких творів у родині [43, с.216]. Колекція Терещенків включала роботи відомих художників, таких як В. Боровиковський, І. Шишкін, В. Верещагін, М. Врубель, А. Куїнджі, В. Полєнов, В. Маковський та ін., і стала основою Київського музею російського мистецтва.

Сама В. М. Ханенко особливо цікавилася давньоруським іконописом, а власну колекцію почала формувати наприкінці 1870-х років разом із чоловіком Б. І. Ханенком. Протягом кількох десятиліть подружжя зібрало близько 1200 мистецьких пам'яток, серед яких були твори європейських майстрів

(Рембрандта, Перуджіно, Белліні, Веласкеса, Рубенса та ін.), а також численні зразки декоративно-ужиткового мистецтва, нумізматики, східних культур, старовинної кераміки, порцеляни, зброї, меблів і значна спеціалізована бібліотека. Уже за життя колекціонерів ця збірка набула великого культурного значення для Києва [23].

Згідно із заповітом Б. І. Ханенка від 1916 р., колекція зарубіжного мистецтва передавалася місту Києву, а його дружина отримувала право довічного розпорядження нею та будинком із метою підготовки зібрання до перетворення на музей. Після смерті чоловіка у 1917 р. В. М. Ханенко взяла на себе виконання цієї місії в умовах політичної нестабільності.

У 1917–1920 рр. доля колекції була вкрай складною: вона опинилася під загрозою знищення під час бойових дій, а також пограбувань і пожеж. В. М. Ханенко докладала значних зусиль для її збереження зверталася до влади, організовувала охорону, перевозила цінні експонати до Києва, зокрема твори Белліні, Перуджіно та пам'ятки східного мистецтва.

Усвідомлюючи небезпеку втрати зібрання, вона разом із мистецтвознавцем В. Лукомським працювала над його каталогізацією та підготовкою експозиції. Попри пропозиції вивезти колекцію за кордон, зокрема до Німеччини, В. М. Ханенко категорично відмовилася, вважаючи, що культурні цінності мають залишатися в Україні. У 1918 р. вона звернулася до Всеукраїнської академії наук із пропозицією передати колекцію, бібліотеку та будівлю музею в дар за умови збереження їх як єдиного комплексу під назвою «Музей імені Б. І. і В. М. Ханенків».

У 1919 р. радянська влада націоналізувала колекцію, а в умовах постійної зміни політичних режимів її статус залишався нестабільним. Попри це, музей продовжував функціонувати. У 1921 р. Всеукраїнська академія наук отримала право управління ним, а сам заклад набув статусу наукової установи.

Протягом цього часу В. М. Ханенко проживала в будинку музею, однак згодом була змушена його залишити. Попри всі труднощі, вона до кінця життя

залишалася відданою справі збереження та популяризації мистецької спадщини.

Вагомий внесок у розвиток української освіти, науки та культури зробив Григорій Павлович Галаган – відомий громадський діяч, меценат і представник української інтелігенції XIX століття [32]. Його діяльність формувалася в умовах активізації національного відродження, що позначилося на світогляді багатьох освічених верств суспільства та зумовило їхню зацікавленість історією, культурою й традиціями українського народу. Попри значний внесок, упродовж тривалого часу постать Галагана не отримувала належного висвітлення в історичних дослідженнях, що робить актуальним звернення до його громадської та меценатської діяльності.

Григорій Павлович Галаган народився 15 серпня 1819 року в селі Сокиринці Прилуцького повіту Полтавської губернії в заможній родині землевласників. Його дитинство та юність припали на період першого етапу українського національного відродження, коли під впливом суспільних змін у Європі серед інтелігенції зростав інтерес до історії свого народу, активізувалося вивчення фольклору, з'являлися етнографічні дослідження, збірники народних пісень, легенд і казок. Батьки майбутнього діяча Павло Григорович і Катерина Василівна також поділяли ці зацікавлення: вони збирали старовинні гравюри, меблі, живопис, художню порцеляну та вироби з кришталю [22, с.67].

Великий вплив на формування світогляду Григорія Галагана справило середовище рідного маєтку в Сокиринцях: традиційний уклад життя українського поміщицтва, природа, мова та культура. Це яскраво відображено в його щоденниковому записі від 9 травня 1836 року, коли після тривалої перерви, пов'язаної з підготовкою до вступу в університет, він повернувся з Петербурга до рідного краю. Його переповнювали емоції від зустрічі з Батьківщиною, яку він називав «зеленим раєм», та від спілкування з земляками.

Значний вплив на формування його життєвих переконань мав Федір Васильович Чижев викладач математики Санкт-Петербурзького університету, відомий слов'янофіл і наставник Галагана під час підготовки до вступу. Саме

завдяки спілкуванню з ним Галаган сформувався як особистість, вільна від станових упереджень, із глибокою повагою до освіти, науки та національної ідеї.

Після закінчення університету в 1841 році Галаган разом із Чижевим у 1842 році здійснив подорож до Італії, де познайомився з відомими діячами культури, зокрема Костянтином Брюлловим, Миколою Гоголем, Олександром Івановим та іншими [7, с.3]. У цей період художник Василь Серебряков створив портрет молодого Галагана, на якому він зображений у традиційному українському вбранні, що свідчить про його національну самосвідомість.

Українофільські переконання Галагана проявлялися протягом усього життя у його симпатії до простого народу, захопленні фольклором, етнографією, мистецтвом і літературою. У 1854 році він видав збірку «Южнорусские песни с голосами».

Його державна служба тривала недовго з 1843 до 1847 року. Після цього він присвятив себе громадській діяльності на Чернігівщині, зокрема розвитку освіти. Галаган обіймав низку важливих посад: був почесним наглядцем повітових училищ, предводителем дворянства, членом освітніх комісій і попечителем гімназії. З 1858 року активно долучився до підготовки та впровадження селянської реформи, відстоюючи гуманістичні підходи та справедливе ставлення до селян.

Він також тісно співпрацював із українськими громадами, підтримував видання «Киевская старина», був членом Київської археографічної комісії та очолював Південно-Західний відділ Географічного товариства. Важливою є його роль у популяризації творчості кобзаря Остапа Вересая.

Як активний земський діяч, Галаган зробив значний внесок у розвиток освіти: за його сприяння відкрито ремісниче училище в Дехтярях, гімназії у Прилуках (чоловічу та жіночу), що стали важливими освітніми осередками регіону [39, с.94].

Найяскравішим проявом його благодійницької діяльності стало заснування Колегії Павла Галагана закритого навчального закладу для хлопців,

названого на честь його єдиного сина. Метою цього закладу було надання здібній, але малозабезпеченій молоді можливості здобути освіту та, за потреби, отримати матеріальну підтримку для подальшого навчання [43, с.116].

У післявоєнний період мистецька спадщина родини Галаганів привернула увагу українських дослідників мистецтва, зокрема П. Білецького та В. Рубана, які вивчали український портрет XVIII–XIX ст., Л. Попової, що досліджувала діяльність російських художників-академістів у Римі першої половини XIX ст., а також В. Яцюка, який аналізував живописні твори за мотивами творчості Тараса Шевченка. У 1990–2000-х роках ці напрацювання були доповнені дослідженнями окремих експонатів, здійсненими науковцями Чернігівського художнього музею [43, с.110]. Узагальнені характеристики Сокиринської колекції неодноразово подавав головний зберігач фондів Прилуцького історичного музею Г. Гайдай, адже значна частина творів входила до його зібрання.

Перші спроби реконструкції колекції було здійснено у першій половині 1990-х років. На основі аналізу архівних матеріалів і наукових публікацій вдалося скласти загальні відомості про зібрання та визначити його склад на початок XX ст. Основу джерельної бази становлять документи з архівів Києва та Чернігова, зокрема родинні фонди Галаганів, що зберігаються у Центральному державному історичному архіві України та Інституті рукопису Національної бібліотеки ім. В. Вернадського. Важливими є також матеріали Чернігівського обласного державного архіву, які висвітлюють культурне життя Прилуччини та діяльність місцевих музеїв у 1920-х роках.

Додатковим джерелом інформації стали післявоєнні інвентарні книги Прилуцького краєзнавчого музею. Хоча походження експонатів не завжди прямо вказане, порівняльний аналіз описів і облікових записів дозволяє ідентифікувати окремі предмети. Важливу роль у цьому відіграють також фотоматеріали початку XX ст., зокрема світлини інтер'єрів Сокиринського палацу та фотографії маєтку, що дають змогу співставити зображені твори з музейними експонатами.

За своїм характером колекція є змішаною, оскільки формувалася під впливом смаків кількох поколінь родини. Походження Галаганів із козацької старшини, їхня освіченість і громадська діяльність сприяли формуванню поваги до історії та культури [43, с.107]. Завдяки високому соціальному статусу, вигідним шлюбам і можливостям подорожей власники мали змогу поповнювати зібрання як шляхом придбань, так і через спадкування. До складу колекції входили твори живопису, іконопис, скульптура, графіка, декоративно-ужиткові предмети, нумізматики, зброя та археологічні знахідки.

Водночас Галаганів не можна вважати колекціонерами у вузькому значенні цього слова, адже більшість речей потрапляла до зібрання випадково, а не в результаті цілеспрямованого відбору. Тому серед експонатів були як унікальні, так і менш цінні твори.

Повне уявлення про склад колекції нині відсутнє, що пояснюється відсутністю спеціально створеного музею за життя власників. Предмети використовувалися переважно для оздоблення інтер'єрів палацу і не експонувалися за його межами, хоча деякі з них слугували зразками для копіювання [41].

Після еміграції родини у 1920 році зібрання залишилося в Сокиринцях і, завдяки повазі місцевих жителів, уникло розграбування. У 1919 році в палаці було створено історико-художній музей-садибу, який став одним із перших музеїв регіону. Надалі колекція зазнавала змін: її переміщували, частково передавали до інших установ, вона пережила втрати під час Другої світової війни та подальші реставрації.

У 1953 році значну частину зібрання передали до Чернігівського історичного музею, де розпочалося її наукове вивчення та реставрація. Згодом, у 1983 році, на базі художнього відділу було створено окремий художній музей, до фондів якого увійшли й твори з Галаганівської колекції.

Нині в музеї зберігається понад сто мистецьких творів із Сокиринського палацу, серед яких родинні портрети, роботи українських, російських та європейських художників, пейзажі, жанрові сцени, графіка та скульптура.

Частина творів має значну історичну та мистецьку цінність, зокрема портрети історичних діячів і зразки європейського живопису.

Попри численні втрати, що відбулися протягом ХХ століття, колекція Галаганів і сьогодні залишається важливим джерелом для вивчення історії мистецтва та приватного колекціонування, а також ваговою складовою музейних експозицій, які репрезентують культурну спадщину України та Європи.

У рукописних чернетках, що збереглися в родинному архіві, а також у нарисі, підготовленому до 25-річчя Колегії Павла Галагана, відображено результати виховання «народного хлопчика Павлуся». Зокрема, няня Марія із села Максимівка, хоч і була неписьменною, вирізнялася природним розумом і спілкувалася з дитиною українською мовою. Саме тому першими звуками, які чув хлопчик, були народні пісні та мелодійна українська мова. Приблизно до п'яти років він майже виключно користувався українською, і, ймовірно, зберіг ці навички й надалі.

У 1859–1860 роках родина певний час проживала в Петербурзі, де Григорій Галаган брав участь у підготовці селянської реформи. Там вони спілкувалися з Тарасом Шевченком, який охоче розмовляв із Павлусем українською, дивуючись його вільному мовленню. До певного віку хлопчик носив традиційний український одяг, мав гарний слух, співав народні пісні й легко запам'ятовував поезію. Батько всіляко заохочував його до знайомства з українською культурою, надсилав тексти творів Шевченка й просив вивчати народні пісні [55, с.108].

Від раннього дитинства у Павла формували почуття національної приналежності та любові до свого народу, при цьому особлива роль відводилася мові. Григорій Галаган вважав, що незнання української мови віддаляє дворянство від простого народу [43]. Таким чином відбувався процес національної ідентифікації хлопця, значною мірою зумовлений світоглядом його батька, який поєднував українофільські симпатії з ідеями слов'янофільства.

Освіту Павло здобував спочатку вдома під керівництвом матері та вчителів. Батьки дуже ретельно підходили до вибору наставників, надаючи перевагу не іноземцям, а співвітчизникам зі схожими переконаннями. Серед його вчителів були освічені й відомі особистості, пов'язані з Київським університетом. Водночас хлопець опановував і європейські мови, хоча це давалося непросто через певну недовіру до всього іноземного в його виховному середовищі.

Важливим елементом виховання були заняття мистецтвом: Павло навчався малюванню, музиці, зокрема грі на скрипці. Окрім цього, батько прагнув сформувати у нього інтерес до управління родовими маєтками та відповідальність за спадщину роду. У листах він детально описував господарство, знайомив сина з історією родини й заохочував до вивчення минулого.

Разом із тим батьки намагалися виховати в Павла скромність і повагу до праці. Він не був схильний до розкоші, економив гроші, віддавав перевагу простим речам. Його привчали до фізичної праці: хлопець займався столярством, садівництвом, доглядав за господарством. Важливе місце посідало й релігійне виховання: Павло з дитинства шанував церковні традиції та брав участь у богослужіннях.

Формування його особистості відбувалося в атмосфері культурного піднесення 1860-х років, що також вплинуло на його світогляд. За спогадами матері, він вирізнявся щирістю, відкритістю, серйозним ставленням до життя, готовністю допомагати іншим і відсутністю будь-якої хитрості [55].

Важливим джерелом для розуміння його характеру є подорожні записи, зроблені під час поїздки до Європи у 1866 році. У них Павло постає допитливим, уважним до деталей підлітком, який цікавився природою, містами, культурою та історією різних країн. Особливе враження на нього справило море, а також зоопарки й ботанічні сади.

Однак життя Павла Галагана обірвалося дуже рано у 1869 році, ймовірно, через інфекційне захворювання. Його смерть стала тяжким ударом для батьків,

які прагнули зберегти пам'ять про сина. Згодом ім'я Павла було увічнене в Колегії, створеній його батьком, що стала важливим осередком освіти [43, с.117].

Серед українських меценатів кінця XIX початку XX століття особливе місце посідає Євген Харлампійович Чикаленко – громадський діяч, підприємливий господар, публіцист і один із найактивніших фінансових підтримувачів українського національного руху [33, с.5].

Його діяльність припала на складний період обмежень української мови та культури, коли розвиток національної преси, освіти й літератури значною мірою залежав від приватної ініціативи та меценатської підтримки. Попри значний внесок у становлення української громадсько-культурної сфери, постать Чикаленка тривалий час залишалася недостатньо висвітленою, що зумовлює актуальність її дослідження.

Євген Харлампійович Чикаленко народився 21 грудня 1861 року в селі Перешори Ананіївського повіту Херсонської губернії (нині територія Подільської громади Одеської області) у родині заможних землевласників [43, с.138]. Його дитинство минуло серед мальовничих степів між Дністром і Південним Бугом краю, який назавжди залишився для нього джерелом сили й натхнення. Предки Чикаленка по батьківській лінії були козаками, що оселилися тут після ліквідації Запорозької Січі. Його дід, одружившись із донькою заможного місцевого господаря, отримав значний земельний наділ і став відомим у селі хазяїном.

У родині велика увага приділялася освіті дітей ця традиція передавалася з покоління в покоління і стала визначальною для самого Євгена. Його мати, яка здобула освіту в Одеському французькому пансіоні, не змогла звикнути до сільського життя, тому родина розпалася: вона переїхала до міста, а діти залишилися з батьком у селі. Такі обставини значно вплинули на виховання хлопця, який згадував цей період як час свободи й природності серед степу, тварин, народних звичаїв і традицій.

З дитинства він перейняв любов до землеробства, повагу до праці, людей і української культури [43, с.139]. Саме в Перешорах згодом він збиратиме й записуватиме народні пісні, що стануть основою його першої меценатської ініціативи видання великої збірки українського фольклору. Тут же він пізнав красу народного життя, обрядів і традицій, які глибоко вплинули на формування його світогляду.

Початкову освіту Євген здобував у місцевого священника, а згодом навчався в Одесі в приватному пансіоні. Там йому довелося зіткнутися із заборонаю користуватися українською мовою, що викликало внутрішній протест. Водночас він активно займався спортом і легко досягав успіхів у фізичних вправах.

Після смерті батька в 1871 році опіку над родиною взяв на себе дядько. Освіту Євген продовжив у реальному училищі, де познайомився з прогресивними викладачами. Особливе враження на нього справив історик Леонід Смоленський, від якого він почув українські пісні, що пробудили в ньому національну свідомість. Важливу роль у формуванні його світогляду також відіграло знайомство з творами Миколи Гоголя.

Після завершення навчання Євген продовжив освіту як вільний слухач у Харкові, де здобував знання з природничих наук [43, с.140]. Там же він познайомився зі своєю майбутньою дружиною Марією Садик. Згодом подружжя повернулося до Перешор, де Чикаленко проявив себе як успішний господар, новатор-аграрій і щедрий меценат.

Він активно впроваджував новітні аграрні технології, зокрема систему «чорного пару», що значно підвищувала врожайність. Його господарство стало зразковим, а досвід переймали інші землевласники. Значну частину прибутків він спрямовував на розвиток освіти й культури: будував школи, поповнював бібліотеки, підтримував просвітницькі проекти.

Чикаленко також прагнув поширювати знання серед селян рідною мовою [43, с.150]. Для цього він написав і видав популярні брошури про сільське господарство, які стали важливим інструментом масової аграрної освіти. Його

діяльність поєднувала практичний досвід господарювання з глибоким розумінням потреб суспільства.

Водночас він був активним меценатом і громадським діячем: підтримував українські культурні ініціативи, фінансував видання книжок, допомагав письменникам і сприяв розвитку національної преси. Його внесок у формування української національної свідомості був надзвичайно вагомим.

Попри всі досягнення, життя Чикаленка було позначене і особистими трагедіями, зокрема втратою доньки, що стало для нього глибоким ударом [43, с.147]. Однак навіть у складні часи він залишався відданим своїм ідеалам і продовжував працювати на благо українського суспільства.

Фраза Євгена Чикаленка «любити Батьківщину до глибини власної кишені» яскраво передає сутність його життєвих переконань. Він зробив служіння українській справі головною метою свого життя, а власну діяльність розглядав як рушійну силу, що допомагає втілювати національні ідеї в реальність.

Для сучасних фахівців із піару чи побудови особистого бренду такий підхід може здатися незвичним, адже Чикаленко належав до тих діячів, які робили надзвичайно багато, але майже не говорили про свої заслуги. Лише під час подій 1917 року він дозволив собі скромно зазначити, що й його праця стала частиною розгортання українського руху [53].

Хоча його ім'я не завжди стоїть серед найперших у згадках про українську історію кінця XIX – початку XX століття, значна частина досягнень національного відродження була б неможливою без його фінансової підтримки та активності.

Життєвий шлях Чикаленка тісно пов'язаний із півднем України селом Перешори, де він народився і куди повернувся після навчання. Через участь у громадській діяльності під час студентських років він певний час перебував там під поліцейським наглядом. Саме в цей період він зосередився на господарстві й за кілька років досяг значних успіхів як землевласник, поєднуючи спадкові ресурси з власними агрономічними новаціями [Помилка! Джерело посилання

не знайдено.]. Це стало матеріальною основою його подальшої меценатської діяльності.

Наприкінці XIX на початку XX століття він переїхав спершу до Одеси, а згодом до Києва, де активно долучився до громадського життя. Найбільшу славу йому принесла підтримка української преси. В умовах заборон, запроваджених Емським указом і Валуєвським циркуляром, розвиток україномовних видань був майже неможливим. Лише після революції 1905 року з'явилася можливість для їх відновлення, і Чикаленко відіграв у цьому ключову роль.

Разом з однодумцями він став співзасновником першої щоденної української газети «Громадська думка», а згодом фінансував видання газети «Рада», яка тривалий час залишалася єдиним щоденним україномовним виданням. Попри те, що газета була збитковою, він постійно покривав її витрати, розуміючи її значення як центру формування національної свідомості [43, с.157].

Вагомим напрямом його діяльності була підтримка освіти та науки. Показовим є його вчинок після смерті доньки: замість пам'ятника він заснував конкурс на написання популярної історії України. Чикаленко активно підтримував наукові установи, зокрема Наукове товариство імені Шевченка, а також фінансував будівництво Академічного дому у Львові для українських студентів.

Він також був одним із провідних меценатів української літератури: матеріально допомагав письменникам, виплачував їм стипендії, підтримував видання творів і створював фонди допомоги літераторам. Завдяки цьому багато авторів отримали можливість працювати й розвивати українську культуру.

Попри певний скепсис щодо перспектив українського руху, Чикаленко залишався відданим своїй справі [53]. Його діяльність була глибоко особистою і послідовною: він десятиліттями інвестував у розвиток української культури, освіти та преси, фактично ставши одним із ключових організаторів і фінансових рушіїв національного відродження.

РОЗДІЛ 3. МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ТЕМИ МЕЦЕНАТСТВА В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ

3.1. Освітній потенціал теми

Тема меценатства в шкільному курсі історії України має значний освітній потенціал, оскільки поєднує в собі пізнавальний, виховний, розвивальний та світоглядний компоненти. Її вивчення дає змогу не лише засвоїти фактичний матеріал, а й сформувати в учнів систему цінностей, громадянську позицію та розуміння ролі особистості в історичному процесі.

Пізнавальний потенціал теми полягає у розширенні знань учнів про соціально-економічний і культурний розвиток України XIX – початку XX ст. Вивчення діяльності меценатів, зокрема родин Симиренків, Терещенків, Ханенків, дозволяє глибше зрозуміти механізми функціонування суспільства, взаємозв'язок між економікою та культурою, а також роль приватної ініціативи у підтримці національної ідентичності.

Наприклад, аналізуючи діяльність Василя Симиренка, учні можуть простежити, як фінансова підтримка сприяла розвитку українського книговидання, виданню «Кобзаря» Тараса Шевченка, функціонуванню періодичних видань («Київська старина», «Рада»). Це дозволяє усвідомити, що культурний розвиток значною мірою залежав від окремих особистостей.

Вивчення меценатства також допомагає конкретизувати абстрактні історичні процеси. Наприклад, тема українського національного відродження стає більш зрозумілою через приклади підтримки освіти, науки та культури меценатами. Розглядаючи діяльність родини Терещенків, учні дізнаються про фінансування лікарень, навчальних закладів, музеїв, що сприяє усвідомленню практичного значення благодійності для суспільства.

Виховний потенціал теми є не менш важливим. Приклади меценатської діяльності сприяють формуванню в учнів таких моральних якостей, як доброчинність, відповідальність, патріотизм, соціальна активність. Постаті меценатів виступають зразками громадянської позиції, демонструючи, що матеріальні ресурси можуть використовуватися для суспільного блага.

Наприклад, діяльність Варвари Ханенко, яка фінансувала школи, ремісничі майстерні та сприяла розвитку народного мистецтва, може слугувати прикладом відповідального ставлення до громади.

Важливо підкреслити, що меценати часто діяли в умовах політичного та культурного тиску (зокрема заборон української мови), що посилює виховний ефект теми. Учні усвідомлюють, що збереження національної культури потребувало значних зусиль і особистої відданості.

Розвивальний потенціал теми полягає у формуванні ключових компетентностей учнів, зокрема критичного мислення, уміння працювати з історичними джерелами, аналізувати та узагальнювати інформацію.

Наприклад, учням можна запропонувати порівняти діяльність різних меценатів і визначити спільні та відмінні риси їхньої діяльності, відповісти на питання: що мотивувало меценатів? чи була їхня діяльність суто альтруїстичною? який вплив вона мала на розвиток суспільства?

Ефективним є також використання проблемних завдань, наприклад:

1. Чи могла українська культура розвиватися без підтримки меценатів?
2. Чому меценати часто залишалися анонімними?
3. Чи можна вважати меценатство формою громадянської відповідальності?

Тема меценатства має значний міжпредметний потенціал. Вона інтегрується з українською літературою (вивчення творчості Тараса Шевченка, Лесі Українки, діяльності видавництв), мистецтвом (розвиток музеїв, художніх колекцій, народних промислів), економікою (джерела фінансування, підприємницька діяльність меценатів), громадянською освітою (соціальна відповідальність, благодійність).

Наприклад, під час вивчення творчості Шевченка можна звернути увагу на роль меценатів у виданні його творів, що поглиблює розуміння літературного процесу.

Особливу цінність має практико-орієнтований потенціал теми. Учні можуть виконувати проєкти, пов'язані з дослідженням діяльності меценатів, створенням презентацій, відео або постерів. Наприклад:

1. Проєкт «Меценати мого краю»;
2. Дослідження «Якби я був меценатом: на що б я витратив кошти?»;
3. Створення віртуальної виставки «Українські благодійники ХІХ ст.».
4. Проєкт «Відомі українські меценати та їхній внесок у розвиток культури»;
5. Створення інтерактивної карти «Осередки меценатства в Україні»;
6. Дослідження «Роль меценатства у розвитку освіти та науки»;
7. Проєкт «Сучасні українські меценати та волонтери»;

Не менш важливим є формування громадянської компетентності. Вивчаючи приклади меценатства, учні усвідомлюють значення активної участі громадян у житті суспільства. Це сприяє формуванню розуміння того, що кожна людина може зробити внесок у розвиток держави, незалежно від масштабу цього внеску.

Отже, тема меценатства має багатовимірний освітній потенціал. Вона забезпечує не лише засвоєння історичних знань, а й сприяє формуванню ціннісних орієнтацій, розвитку ключових компетентностей, інтеграції знань із різних галузей та підготовці учнів до активної участі в суспільному житті.

Важливою складовою освітнього потенціалу теми меценатства є її вплив на формування особистості учня як майбутнього громадянина держави. У шкільному навчанні історії ця тема сприяє не лише засвоєнню знань, а й усвідомленню учнями власної ролі в суспільстві, розвитку активної життєвої позиції та готовності брати участь у розбудові держави.

Для учнів тема меценатства є особливо цінною, оскільки вона демонструє реальні приклади того, як окрема людина може впливати на розвиток культури, освіти, науки та суспільства загалом. Вивчаючи діяльність меценатів, школярі приходять до розуміння, що навіть одна особистість здатна змінювати історичні процеси, підтримувати національні цінності та сприяти розвитку держави. Це формує у них почуття відповідальності за власні дії та їхній вплив на оточення.

Крім того, тема меценатства сприяє розвитку соціальної активності учнів. Вона мотивує школярів до участі у громадському житті школи та громади: організації благодійних заходів, волонтерської діяльності, участі у соціальних проєктах.

Наприклад, учні можуть ініціювати допомогу шкільній бібліотеці, організувати збір коштів або речей для потребуючих, долучитися до екологічних чи культурних акцій. Таким чином, історичні знання трансформуються у практичний досвід громадянської поведінки.

Значущим є і вплив теми на формування державницького мислення. Учні усвідомлюють, що розвиток держави залежить не лише від діяльності органів влади, а й від активності громадян. На прикладах меценатів вони бачать, що підтримка освіти, науки, культури є важливою складовою державотворення. Це сприяє розумінню взаємозв'язку між особистою ініціативою та загальнонаціональним розвитком.

Тема також допомагає сформувати уявлення про громадянське суспільство як важливий елемент сучасної держави. Учні дізнаються, що благодійна діяльність, волонтерство, підтримка культурних і соціальних проєктів є проявами активної громадянської позиції. У цьому контексті історичний досвід меценатів стає підґрунтям для розуміння сучасних процесів у суспільстві.

Особливу роль відіграє співвіднесення історичних прикладів із сучасністю. Учні можуть аналізувати, як сьогодні в Україні розвивається благодійність, які існують фонди, ініціативи, волонтерські рухи, та порівнювати їх із діяльністю меценатів минулого. Це сприяє усвідомленню безперервності традицій доброчинності та їх значення для зміцнення держави.

3.2. Методи та форми навчання.

Ефективне вивчення теми меценатства в шкільному курсі історії передбачає використання різноманітних методів і форм навчання, які забезпечують активну пізнавальну діяльність учнів, розвиток їхнього критичного мислення, а також формування громадянської компетентності. Вибір методів має ґрунтуватися на принципах компетентнісного, діяльнісного та особистісно орієнтованого підходів.

Серед методів навчання доцільно виокремити пояснювально-ілюстративний, який використовується на початковому етапі вивчення теми. Учитель подає базову інформацію про меценатство, знайомить учнів із ключовими поняттями, історичними постатями та їхньою діяльністю. Наприклад, під час вивчення діяльності Василя Симиренка чи родини Терещенків учитель може використовувати презентації, ілюстрації, уривки з документів або відеоматеріали.

Водночас важливе місце займає проблемно-пошуковий метод, який передбачає залучення учнів до активного осмислення матеріалу. Учитель ставить перед учнями проблемні запитання, наприклад: «Чому меценати підтримували українську культуру в умовах заборон?», «Чи можна вважати меценатство формою громадянського обов'язку?». Це спонукає учнів до аналізу, висунування гіпотез і формування власних висновків.

Особливо ефективним є дослідницький метод, який передбачає самостійну роботу учнів із джерелами інформації. Учні можуть виконувати індивідуальні або групові дослідження, наприклад: вивчати діяльність конкретного мецената, аналізувати його внесок у розвиток культури чи освіти, порівнювати різні форми благодійності.

Метод проєктів також має значний потенціал у вивченні теми. Учні можуть створювати проєкти на теми «Меценати України», «Благодійність у моєму місті», «Внесок меценатів у розвиток освіти». У процесі виконання проєкту учні збирають інформацію, аналізують її, оформлюють результати у

вигляді презентацій, постерів або відео. Це сприяє розвитку творчості, самостійності та відповідальності.

До активних методів навчання належить також дискусія, яка дозволяє учням висловлювати власні думки, аргументувати позицію та поважати думки інших. Наприклад, можна організувати обговорення на тему: «Чи актуальне меценатство в сучасному суспільстві?» або «Хто має більше впливу на розвиток культури – держава чи меценати?».

Серед форм організації навчання важливе місце посідає фронтальна форма, яка використовується під час пояснення нового матеріалу, а також групова та індивідуальна робота. Групова форма є особливо ефективною під час виконання проєктів, обговорень, аналізу джерел. Вона сприяє розвитку комунікативних навичок і вмінню працювати в команді.

Індивідуальна форма роботи дозволяє врахувати рівень підготовки кожного учня, сприяє розвитку самостійності та відповідальності за результат навчання. Наприклад, учні можуть готувати індивідуальні повідомлення або есе про діяльність окремих меценатів.

Серед інноваційних форм навчання доцільно використовувати рольові ігри та історичні реконструкції. Наприклад, учні можуть відтворити засідання редакції українського видання, яке потребує фінансової підтримки, або обговорення проєкту створення школи за участю мецената. Це дозволяє глибше зрозуміти історичний контекст і мотиви діяльності історичних постатей.

Ефективною є також інтегрована форма навчання, коли тема меценатства розглядається у поєднанні з іншими предметами – літературою, мистецтвом, громадянською освітою. Наприклад, під час вивчення творчості Тараса Шевченка можна акцентувати увагу на ролі меценатів у виданні його творів.

Не менш важливими є позакласні форми роботи: екскурсії до музеїв, участь у тематичних заходах, створення шкільних виставок, проведення благодійних акцій. Це сприяє практичному закріпленню знань і формуванню активної громадянської позиції.

Отже, поєднання різноманітних методів і форм навчання забезпечує ефективне засвоєння теми меценатства, сприяє розвитку ключових компетентностей учнів та формуванню їх як активних і свідомих громадян.

3.3. Розробка навчальних завдань.

Ефективне засвоєння теми меценатства у шкільному курсі історії значною мірою зумовлюється продуманою та методично обґрунтованою системою навчальних завдань. Саме вони виступають ключовим інструментом організації пізнавальної діяльності учнів і забезпечують перехід від простого засвоєння фактів до їх осмислення та практичного застосування. У сучасній шкільній освіті завдання мають виконувати не лише контролюючу функцію, а й бути засобом розвитку особистості учня.

Навчальні завдання з теми меценатства повинні спрямовуватися не тільки на відтворення історичних знань (дат, імен, подій), але й на формування в учнів критичного мислення, уміння аналізувати історичні явища, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, оцінювати діяльність історичних постатей. Важливим є також розвиток дослідницьких умінь – роботи з джерелами, пошуку та систематизації інформації, формулювання висновків. Окрім цього, значну роль відіграє стимулювання творчої активності школярів та формування їхньої громадянської позиції, зокрема усвідомлення значення благодійності та соціальної відповідальності в житті суспільства.

Водночас система завдань має відповідати віковим особливостям учнів. Для учнів основної школи доцільно використовувати більш конкретні, наочні та структуровані завдання, що передбачають роботу з текстом, таблицями, простими узагальненнями. Для старшокласників варто пропонувати складніші аналітичні та дослідницькі завдання, які потребують самостійного мислення, аргументації та оцінювання історичних процесів. Не менш важливо враховувати індивідуальний рівень підготовки учнів, забезпечуючи диференціацію завдань за складністю.

З методичної точки зору доцільно застосовувати різнорівневі завдання, які охоплюють репродуктивний, аналітичний і творчий рівні пізнавальної діяльності. Такий підхід відповідає логіці засвоєння знань: від простого відтворення інформації до її осмислення та подальшого творчого застосування.

Репродуктивні завдання спрямовані на закріплення базових знань і формування фактичної основи теми. Вони допомагають учням засвоїти ключові поняття, імена, події та основні характеристики меценатської діяльності.

Аналітичні завдання орієнтовані на глибше розуміння матеріалу. Вони передбачають порівняння, узагальнення, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, оцінювання ролі меценатів у розвитку суспільства. Саме цей рівень сприяє формуванню критичного мислення.

Творчі завдання забезпечують найвищий рівень пізнавальної активності учнів. Вони стимулюють самостійність, уяву, здатність застосовувати знання у нових ситуаціях, а також сприяють формуванню власної позиції щодо історичних і сучасних суспільних явищ.

Інтерактивні вправи з теми «Українські меценати» доцільно організовувати з метою закріплення знань учнів, розвитку критичного мислення, формування вміння аналізувати історичну інформацію та встановлювати причинно-наслідкові зв'язки. Однією з ефективних форм роботи є вправа «Вірю не вірю», метою якої є перевірка та узагальнення знань про діяльність українських меценатів.

Для її проведення вчитель пропонує учням низку тверджень, що стосуються внеску родин Симиренків, Терещенків, Ханенків, а також Євгена Чикаленка у розвиток культури, освіти та преси. Учні повинні визначити, чи є кожне твердження правильним або хибним, використовуючи умовні позначки або відповідаючи усно. Робота може здійснюватися фронтально, індивідуально або за допомогою цифрових платформ. Після виконання кожного завдання вчитель надає короткий коментар, пояснюючи правильні відповіді, що сприяє глибшому засвоєнню матеріалу.

Не менш ефективною є вправа «Хто це?», яка спрямована на формування в учнів уміння співвідносити історичних діячів із їхньою діяльністю. Учитель пропонує короткі описи або характеристики меценатів, а учні мають визначити, про кого йдеться. Завдання може виконуватися індивідуально, у парах або в групах, у формі усного опитування чи письмової роботи. Такий вид діяльності

сприяє кращому запам'ятовуванню імен та їхнього внеску, а також розвиває логічне мислення.

Вправа «Знайди пару» спрямована на систематизацію знань і встановлення логічних зв'язків між меценатами та напрямками їхньої діяльності. Учні пропонуються два переліки: імена діячів і сфери, які вони підтримували. Завдання полягає у правильному поєднанні відповідних пар. Виконання можливе як у письмовій формі, так і з використанням карток або інтерактивних ресурсів. Після завершення вправи вчитель організовує перевірку та обговорення результатів, що дозволяє узагальнити знання та сформувати цілісне уявлення про роль українських меценатів у розвитку суспільства.

Запропонована система навчальних завдань розроблена з урахуванням сучасних вимог до викладання історії та спрямована на формування в учнів цілісного уявлення про меценатство як важливе суспільне явище, що відіграло значну роль у розвитку української культури, освіти та науки в XIX – на початку XX століття. Комплекс завдань побудований за принципом поступового ускладнення та передбачає перехід від відтворення базових знань до їх осмислення, аналізу, оцінювання та застосування в різних навчальних і життєвих ситуаціях.

I. Завдання на відтворення знань:

Спрямовані на перевірку засвоєння базових понять, фактів і персоналій.

1. Дайте визначення поняття «меценатство».
2. Поясніть різницю між поняттями «меценатство» і «благодійність».
3. Назвіть основні риси меценатської діяльності.
4. Укажіть хронологічні межі розвитку меценатства в Україні XIX – початку XX ст.
5. Назвіть відомих українських меценатів цього періоду.
6. Вкажіть, до яких соціальних верств належали більшість меценатів.
7. Назвіть основні напрями діяльності меценатів (освіта, наука, культура, мистецтво, книговидавництво тощо).
8. Пригадайте, які українські видання підтримували меценати.

9. Назвіть культурні чи освітні установи, створені або підтримані меценатами.
10. Вкажіть, які саме форми допомоги надавали меценати (фінансування, будівництво, видання книг тощо).
11. Хто з меценатів підтримував українське книговидання?
12. Хто фінансував розвиток освіти та будівництво навчальних закладів?

II. Завдання на встановлення відповідності:

1. Установіть відповідність між меценатом і сферою його діяльності:

В. Симиренко

В. Ханенко

Родина Терещенків

А) розвиток музейної справи та колекціонування

Б) підтримка книговидання і преси

В) фінансування лікарень, шкіл, музеїв

2. Завдання на доповнення речень:

Василь Симиренко найбільше відомий своєю підтримкою _____.

Родина Терещенків фінансувала _____ та _____.

Варвара Ханенко сприяла розвитку _____ та _____.

3. Завдання з вибором правильної відповіді:

1) Обрати правильний варіант:

Основною сферою діяльності В. Симиренка було:

а) медицина

б) книговидання

в) військова справа

2) Родина Терещенків найбільше відома:

а) підтримкою театру

б) розвитком промисловості та благодійністю

в) політичною діяльністю

4. Заповніть таблицю:

Таблиця 3.1. Внесок українських меценатів XIX – початку XX століття у розвиток освіти, культури та суспільства

Меценат	Сфера діяльності	Основні здобутки
В. Симиренко	книговидання, культура	фінансування видання «Кобзаря», підтримка української преси
В. Ханенко	культура, мистецтво, освіта	створення музейної колекції, підтримка народних промислів
Родина Терещенків	освіта, медицина, культура	будівництво лікарень, шкіл, музеїв, підтримка мистецтва

III. Аналітичні завдання (на розуміння та аналіз):

Спрямовані на формування в учнів умінь працювати з інформацією, встановлювати зв'язки між фактами, порівнювати історичні явища та робити обґрунтовані висновки. Вони сприяють переходу від простого запам'ятовування матеріалу до його осмислення.

1. Порівняйте діяльність Василя Симиренка та Варвари Ханенко. Визначте спільні риси (напрями діяльності, мотивація, значення для суспільства) та відмінності (сфери підтримки, форми благодійності, масштаби впливу). Результати оформіть у вигляді таблиці або схеми.
2. Проаналізуйте причини, з яких меценати часто не афішували свою діяльність. Зверніть увагу на суспільно-політичні умови, особисті переконання та традиції доброчинності.
3. Визначте основні напрями меценатської діяльності та поясніть, чому саме ці сфери (освіта, культура, наука, книговидання) потребували підтримки.
4. Проаналізуйте наслідки діяльності меценатів для розвитку української культури. Які зміни відбулися у сфері освіти, літератури, мистецтва? Чи можна говорити про довготривалий вплив їхньої діяльності?
5. Поясніть взаємозв'язок між економічним становищем меценатів і можливостями їхньої благодійної діяльності.
6. Проаналізуйте роль меценатів у збереженні української національної ідентичності в умовах обмежень і заборон.
7. Прочитайте уривок із історичного джерела (лист, спогади, публікацію) і: визначте автора та історичний контекст; з'ясуйте ставлення автора до

меценатства; визначте, які риси меценатської діяльності підкреслюються; зробіть висновок про значення меценатства на основі джерела.

8. Зіставте діяльність українських меценатів із діяльністю меценатів інших країн (за наявності прикладів). Визначте спільні та відмінні риси.
9. Сформулюйте узагальнюючий висновок: яку роль відігравали меценати у розвитку українського суспільства XIX – початку XX ст.

3. Проблемні завдання:

1. Спрямовані на розвиток критичного мислення, формування власної позиції учнів, уміння аргументовано відстоювати свої погляди та брати участь у дискусії.
2. Чи могла українська культура розвиватися без підтримки меценатів? Обґрунтуйте свою відповідь, використовуючи історичні приклади.
3. Хто відіграє більшу роль у розвитку культури — держава чи меценати? Аргументуйте свою позицію, враховуючи історичний і сучасний контекст.
4. Чи можна вважати меценатство формою громадянського обов'язку? Поясніть свою думку.
5. Чи є меценатство проявом альтруїзму, чи воно може мати прагматичні мотиви? Наведіть аргументи «за» і «проти».
6. Чи повинна держава замінювати меценатів у фінансуванні культури й освіти?
7. Чи кожна людина може бути меценатом, чи це можливо лише за наявності значних матеріальних ресурсів?
8. Як би змінився розвиток української культури, якби меценати не підтримували книговидання та освіти?
9. Чи актуальне меценатство в сучасній Україні? Наведіть приклади сучасних благодійних ініціатив.
10. Уявіть, що ви є радником держави XIX ст.: чи варто стимулювати меценатство на законодавчому рівні? Обґрунтуйте відповідь.
11. Сформулюйте власну позицію щодо значення меценатства для розвитку суспільства та поясніть, як ця традиція може впливати на сучасну державу.

IV. Дослідницькі завдання: Орієнтовані на самостійну пізнавальну діяльність учнів, формування навичок наукового пошуку, аналізу джерел, узагальнення інформації та формулювання висновків. Такі завдання сприяють розвитку історичного мислення та дослідницької компетентності.

1. Підготуйте міні-дослідження про одного з українських меценатів. Учням пропонується обрати історичну постать (наприклад, Василя Симиренка, Варвару Ханенко, представників родини Терещенків) і дослідити: біографічні відомості; основні напрями меценатської діяльності; конкретні приклади благодійності; значення цієї діяльності для українського суспільства. Результати можуть бути оформлені у вигляді повідомлення, презентації або короткого дослідницького есе. Наприклад, учень може дослідити роль В. Симиренка у підтримці українського книговидання та зробити висновок про його внесок у національне відродження.
2. З'ясуйте, які благодійні ініціативи існують у вашому місті чи регіоні. Учні досліджують сучасний стан благодійності: визначають місцеві благодійні організації, фонди або волонтерські рухи; з'ясовують напрями їхньої діяльності (допомога військовим, соціально вразливим групам, розвиток культури тощо); аналізують джерела фінансування та результати діяльності. Наприклад, учні можуть дослідити діяльність місцевих волонтерських ініціатив і порівняти її з меценатством XIX ст.
3. Дослідіть, як змінювалася роль меценатства в різні історичні періоди. Завдання передбачає історичне узагальнення: меценатство у XIX – на початку XX ст.; його занепад або трансформація в радянський період; відродження благодійності в сучасній Україні. Учні можуть оформити результати у вигляді хронологічної таблиці або порівняльної схеми, визначивши спільні та відмінні риси.

V. Творчі завдання: Спрямовані на розвиток уяви, креативності, емоційно-ціннісного ставлення до історичного матеріалу та здатності до самовираження.

1. Напишіть есе на тему «Якби я був(ла) меценатом...». Учні висловлюють власне бачення благодійності: яку сферу вони б підтримували (освіта,

культура, медицина); чому саме ця сфера є важливою; які результати вони очікують. Наприклад, учень може обґрунтувати необхідність підтримки шкільних бібліотек або культурних проєктів.

2. Створіть плакат або презентацію «Видатні меценати України». Завдання передбачає візуалізацію інформації: короткі біографії; основні досягнення; ілюстрації або схеми. Це сприяє розвитку інформаційно-цифрової компетентності.
3. Розробіть власний благодійний проєкт для школи або громади. Учні визначають: мету проєкту (наприклад, допомога бібліотеці, екологічна акція); цільову аудиторію; план реалізації; очікувані результати. Наприклад, проєкт «Збери книгу для бібліотеки» або «Допомога притулку для тварин».
4. Уявіть себе меценатом XIX ст. і напишіть лист до редакції газети. Учні відтворюють історичний контекст: формулюють пропозицію допомоги; обґрунтовують її необхідність; використовують стилістичні особливості епохи. Це сприяє розвитку історичної уяви та мовленнєвих навичок.

VI. Практико-орієнтовані завдання. Спрямовані на застосування знань у реальному житті та формування соціальної активності учнів. Організуйте в класі благодійну акцію. Наприклад: збір книг для бібліотеки; допомога притулку для тварин; підтримка соціально незахищених груп. Учні беруть участь у плануванні, організації та підбитті підсумків акції.

1. Проведіть опитування серед учнів школи. Учні розробляють анкету (наприклад: «Що ви знаєте про меценатство?»), проводять опитування, аналізують результати та презентують їх у вигляді діаграми чи звіту.
2. Створіть інформаційний стенд або онлайн-сторінку. Матеріали можуть включати: інформацію про меценатів; цікаві факти; ілюстрації; результати учнівських досліджень. Це сприяє поширенню знань серед шкільної спільноти.

VII. Інтерактивні завдання: Передбачають активну взаємодію учнів, розвиток комунікативних умінь і навичок співпраці.

1. Рольова гра «Засідання меценатської ради». Учні отримують ролі (меценати, громадські діячі, представники освіти, культури) та обговорюють, на які проєкти спрямувати кошти. Наприклад, вони можуть вирішувати, що важливіше – підтримка школи чи видання книги.
2. Дебати на тему «Чи потрібне меценатство в сучасному суспільстві?». Учні поділяються на групи «за» і «проти», готують аргументи та беруть участь у дискусії. Це сприяє розвитку критичного мислення та вміння аргументувати позицію.
3. Робота в групах. Кожна група досліджує діяльність окремого мецената та презентує результати. Наприклад:
 - 1 група – В. Смиренко;
 - 2 група – В. Ханенко;
 - 3 група – родина Терещенків.Результати можуть бути представлені у вигляді презентацій або усних виступів.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження було розкрито роль українського меценатства у розвитку культури, освіти та науки у ХІХ – на початку ХХ ст., а також обґрунтовано методичні підходи до вивчення цієї теми в шкільному курсі історії.

З'ясовано, що меценатство стало важливим соціокультурним явищем, яке відіграло значну роль у формуванні національної свідомості українського суспільства. В умовах політичних обмежень і заборон української мови саме діяльність меценатів забезпечила підтримку книговидання, розвитку освіти, науки та мистецтва. Встановлено, що меценатство було не лише проявом благодійності, а й формою громадянської відповідальності та національного служіння.

Проаналізовано діяльність провідних українських меценатів, зокрема родин Симиренків, Терещенків, Ханенків. Доведено, що їхня діяльність охоплювала широкий спектр напрямів: фінансування освітніх закладів, підтримку наукових досліджень, розвиток українського книговидання, створення музеїв та сприяння розвитку народного мистецтва. Особливістю їхньої діяльності була системність, масштабність і, водночас, скромність, що проявлялася у небажанні публічно афішувати свою благодійність.

Встановлено, що внесок українських меценатів мав довготривалий вплив на розвиток національної культури. Саме завдяки їхній підтримці було створено значну частину культурної інфраструктури, яка стала основою подальшого розвитку української науки та мистецтва.

У роботі також обґрунтовано освітній потенціал теми меценатства у шкільному курсі історії. Доведено, що її вивчення сприяє не лише засвоєнню історичних знань, а й формуванню ключових компетентностей учнів, зокрема критичного мислення, дослідницьких умінь, громадянської свідомості та соціальної відповідальності. Особливого значення тема набуває у контексті сучасних освітніх підходів, орієнтованих на розвиток особистості учня.

Розроблено методичні рекомендації щодо вивчення теми меценатства, які передбачають використання різноманітних методів і форм навчання: проблемно-пошукових, дослідницьких, інтерактивних, проєктних. Доведено ефективність застосування різнорівневих навчальних завдань (репродуктивних, аналітичних, творчих), що забезпечують активну пізнавальну діяльність учнів і сприяють глибокому засвоєнню матеріалу.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання розроблених завдань, методичних підходів і матеріалів у процесі викладання історії в закладах загальної середньої освіти. Запропоновані напрацювання можуть бути використані вчителями для підвищення ефективності навчання, а також студентами педагогічних спеціальностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артемова Л. Найвеличніший меценатський проєкт Терещенків у Глухові – Трьох-Анастасіївська церква. Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Серія: Історичні науки. 2022. № 57. С. 9–17.
2. Березівська Л.Д. Реформування шкільної освіти в Україні у XX столітті : монографія. К. : Богданова А.М., 2008. 406 с
3. Біліченко П. Г. Просвітницька діяльність українських меценатів Терещенків (XIX – поч. XX ст.). Засоби навчальної та науково-дослідної роботи: зб. наук. праць / Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. Харків, 2006. Вип. 24.
4. Білокінь С. Варвара Ханенко у спогадах сучасників. Матеріали наук.-практ. конф. «До 150-річчя з дня народження Богдана Івановича Ханенка, мецената, колекціонера, фундатора музею».Київ : Кий, 1999. С. 48-50.
5. Білоцерківська Г. Василь Федорович Смиренко – меценат української культури. Бібл. вісн. 2007. №3. С. 35-38.
6. Бобраницький Ю. Лампочка Ханенка. Україна молода. 2004. № 78. С. 13.
7. Бобраницький Ю. Патріоти у великих справах і повсякденному житті. Народна газета. 2005. № 35. С. 3.
8. Вашкович В. Трансформація уявлень про благодійність в історичних та правових джерелах. Порівняльно-аналітичне право. 2020. Вип. No 1. С. 24
9. Величко В.М. Опанас Рокачевський і родина Галаганів. До історії формування зібрання Чернігівського обласного художнього музею. Збірник наукових матеріалів.- Чернігів, 2003.С.59- 63.
- 10.Ганницький С. Василь Смиренко – технолог, промисловець і меценат. Наук. зап. Тернопіл. нац, пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2005. Вип.2. С.17–20.
- 11.Гісцова Л. З. Родовий фонд Галаганів ЦДІАК України. Архіви України. 2000. № 4–6. С. 39–44.

- 12.Горенко Л. І. Варвара Ханенко в історії української культури. Українки в історії: нові сторінки / В. Борисенко, А. Атаманенко, Л. Тарнашинська та ін. Київ : Либідь, 2010. С. 21-31.
- 13.Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. : [Навч. посібник] К. : Генеза, 2000. 360 с.
- 14.Донік О. М. Благодійність в Україні (XIX–XX ст.). Український історичний журнал. 2005. № 4. С. 159–177.
- 15.Донік О. М. Реформування комерційної освіти в Україні наприкінці XIX – на початку XX ст.: поєднання інтересів держави і підприємницького капіталу. Проблеми історії України XIX – початку XX ст. 2013. Вип. 22. С. 254–267.
- 16.Донік О. М. Соціокультурний вимір підприємництва в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст. Український історичний журнал. 2003. № 6. С. 49–55.
- 17.Дорошенко Д. Нарис історії України : [в 2 т.] Варшава : [б.в.], 1932 - 1933.
- 18.Клебановський П. Спогади про фірму Яхненко і Симиренко. Київська старовина. 1896. № 1–3
- 19.Ковалинський В.В. Меценати Києва. К.: Северин-пресс», 1995. 365 с.
- 20.Ковтун Ю. Сузір'я Симиренків. К.: Україна, 2009. 382 с.
- 21.Козак О. Внесок родини Богдана і Варвари Ханенків у розвиток матеріальної і духовної культури українського народу. Гілея: науковий вісник. 2018. Вип. 132. С. 22–27
- 22.Колосова Н. Європейські традиції меценатства в історії культури України. Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. 2013. № 3. С. 67–71.
- 23.Крутенко Н. Варвара Ханенко. Жінка. 1993. № 5. С. 12-13.
- 24.Крутенко Н. Ханенки. Пам'ятки України. 1996. № 3-4. С. 62-72.
- 25.Лазанська Т. Історія підприємництва в Україні: (на матеріалах торгово-промислової статистики XIX ст.) / Т. Лазанська. К.: Ін-т історії України НАН України, 1999. 282 с.

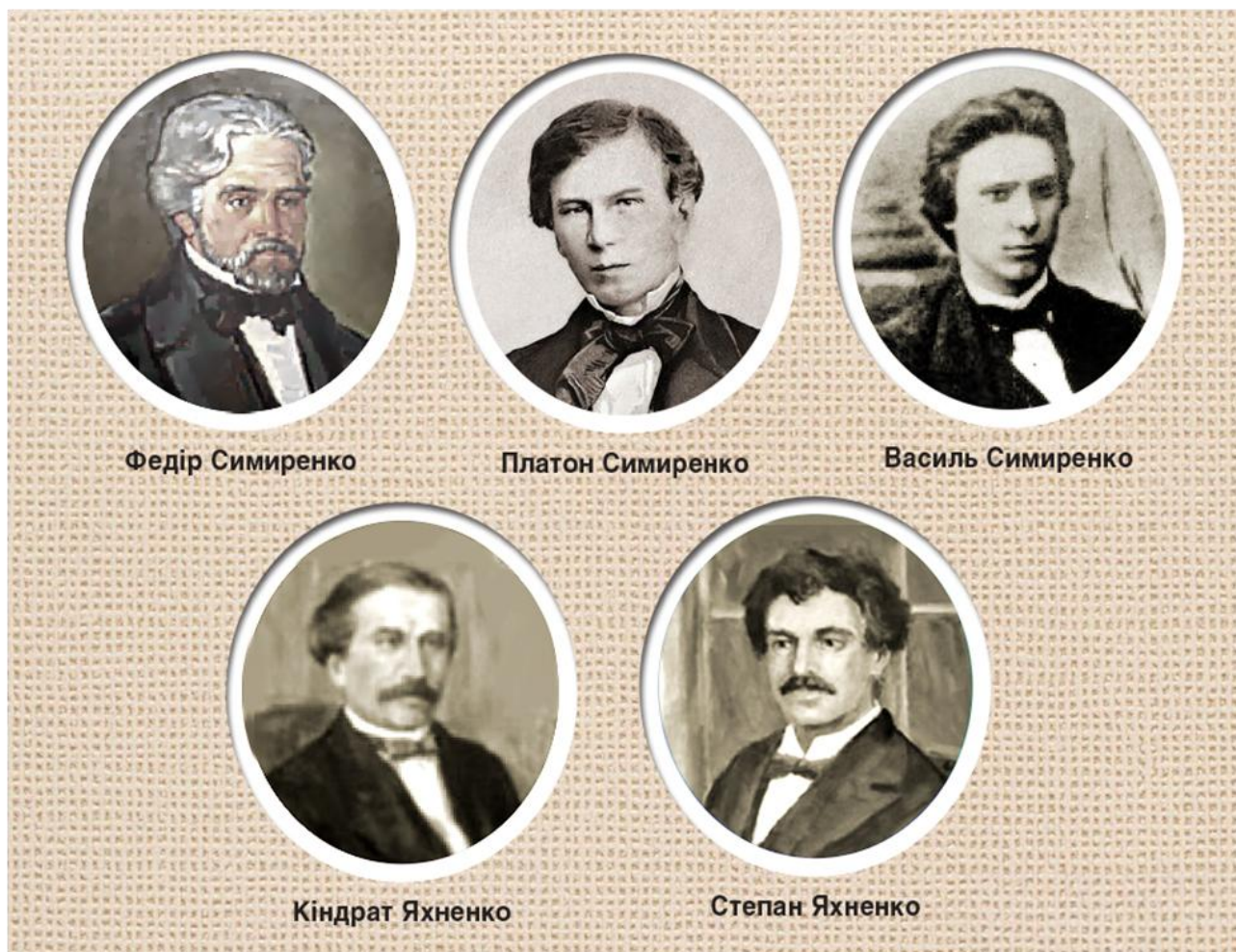
- 26.Леонтович В. Родина Симиренків: Василь Федорович Симиренко. Київ. старовина. 1994. № 4. С. 15-23
- 27.Леонтович О. Великий Хорс українського відродження: до 170-річчя від дня народж. Василя Симиренка. Уряд. кур'єр. 2005. С.8
- 28.Липинський В. Покликання варягів чи організація хліборобів? Кілька зауваг з приводу статті Є. Х. Чикаленка Де вихід?. Хліборобська Україна. Відень, 1922–1923. 36. VII–VIII.–С. 312–340
- 29.Листи до Гехтера М. від різних установ та осіб. 15 липня 1920 р. 25 січня 1940 р. Центральний державний архів вищих органів влади та управління, ф. 4381, оп. 1, спр. 5.
- 30.Ліховий І. Симиренки в національній культурі: 3 покоління в покоління. Слово і час. 1997. №3. С. 75-77.
- 31.Матяж С.В. Розвиток державного регулювання меценатської діяльності в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. держ. управл.: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / С.В. Матяж. Миколаїв, 2011. 20 с.
- 32.Меценатство в Україні – вчора, нині [Електронний ресурс]. – URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/944517.html> (дата звернення: 09.04.2026)
- 33.Мірна З. Є. Чикаленко, як батько родини. Жіноча доля. Коломия, 1930. Ч. 25, 26, 28. С. 4,
- 34.Міщенко Н. За добро - воздасться: [Брати Симиренки - знані меценати в Україні] Демокр. Україна. 2002. С. 4
- 35.Мокляк Л. Меценатство як естетична діяльність. Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія. 2014. № 1 (19). С. 126–130. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnau_f_2014_1_33 (дата звернення: 09.04.2026)
- 36.Ніковський А. Пам'яті Василя Симиренка. Родовід. 1995. С. 49-52
- 37.Ніколаєвський В., Омельченко В. Добродійність у ретро (перспективі): огляд теоретичних та емпіричних напрямів досліджень у сучасній літературі. Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. 2014. № 1142. Вип. 52. С. 27–37

- 38.Осташко Т. Філософія «малих справ» Євгена Чикаленка [Текст]: про світогляд одного з конструкторів українського національно-визвольного руху. Український тиждень. 2015. С. 54-57.
- 39.Панченко В. Меценатство і спонсорство та історико-культурна спадщина в Україні. Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи. 2016. No 1 (16). С. 93–97. URL: <https://pi.iod.gov.ua/images/pdf/2016%201/15.pdf> (дата звернення: 09.04.2026)
- 40.Полонська-Василенко Н. Історія України : У 2 т. Т.2. 3-тє вид. К. : Либідь, 1995. 608 с.
- 41.Про благодійну діяльність та благодійні організації: Закон України від 5 липня 2012 року No 5073-VI (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17> (дата звернення: 09.04.2026)
- 42.Сергієнко Д. В. Меценатська діяльність жінок Терещенків. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2015. Вип. 44(1). С. 87–90.
- 43.Слабошпицький М. Українські меценати. К., 2001. 324 с.
- 44.Слабошпицький М.Ф. Феномен одного роду. Слабошпицький М.Ф. Українські меценати: нариси з історії укр. культури. К., 2001. С. 163-179.
- 45.Сто років тому народилася газета Рада [Текст]: меценатом першого всеукраїнського видання був підприємець Євген Чикаленко / Підгот. Н.Зінченко. Хрещатик. 2006. 17 жовт. (№152). С. 13
- 46.Терещенко М. І. Перший олігарх. Київ: Ніка-центр, 2012. 255 с.
- 47.Ткаченко О. В. Підтримка родиною Терещенків соціально незахищених верств населення. Соціальна історія: науковий збірник. Київ, 2008. Вип. 3. С. 47–49.
- 48.Ткаченко О. Сімейний фонд Терещенків як джерело для дослідження підприємницької діяльності родини. Україна соборна. 2006. № 4. С. 97–101.
- 49.Хіцяк В. Моральний менеджмент родини Терещенків. Золотий ресурс. 2008. № 2. С. 32–35.

- 50.Хорунжий Ю. Симиренки: Платон, Василь, Софія, Левко, Володимир. Українські меценати: добродійність – наша риса. К., 2001. С. 41-53
- 51.Центральний державний історичний архів України у Києві. Ф. 830. Спр. 171. Арк. 5–6.
- 52.Чередниченко Д. «В одну громаду скуті...». Родовід. 1995. Чис. 10. С. 39-48.
- 53.Чикаленко Євген Ч. Щоденник (1918-1919). К.: Темпора, 2011. 424 с
- 54.Чуєва К. Античні пам'ятки. Пам'ятки України: історія та культура. 2009. No 3 (164). Трав.-черв. С. 94-97.
- 55.Шапоренко В. В. Меценати з Чернігівщини: Галагани і Тарновські. Література та культура Полісся. Ніжин : Наука-сервіс, 1998. Вип. 11. С. 108–111.
- 56.Щербина С. І. Меценатство українських підприємців Наддніпрянщини ХІХ – початку ХХ століття. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки. 2020. № 4. С. 116–120.
- 57.Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця ХІV до середини ХVІІ ст.: (Волинь і Центральна Україна) / Відпов. ред. В.Смолій. Київ : Наук. думка, 1993. 416 с.
- 58.Khanenko-Friesen, N. Ukrainian Otherlands: Diaspora, Homeland, and Folk Imagination in the Twentieth Century. Madison : University of Wisconsin Press, 2015. 296 p.
- 59.Kubijovyč, V. Encyclopedia of Ukraine. Vol. 1–5. Toronto : University of Toronto Press, 1984–1993.
- 60.The Ukrainian Review Archive. Diasporiana : website. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/14398/file.pdf> (date of access: 22.05.2026).

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Симиренки

Джерело: Agravu

ДОДАТОК Б

«Вірю – не вірю»

1 / 4

Терещенки підтримували розвиток мистецтва

☐ ✓ ☐ ✗

2 / 4

Вони будували лише промислові підприємства

☐ ✓ ☐ ✗

3 / 4

Родина фінансувала створення
музеїв і художніх колекцій

4 / 4

Терещенки не займалися
благодійністю

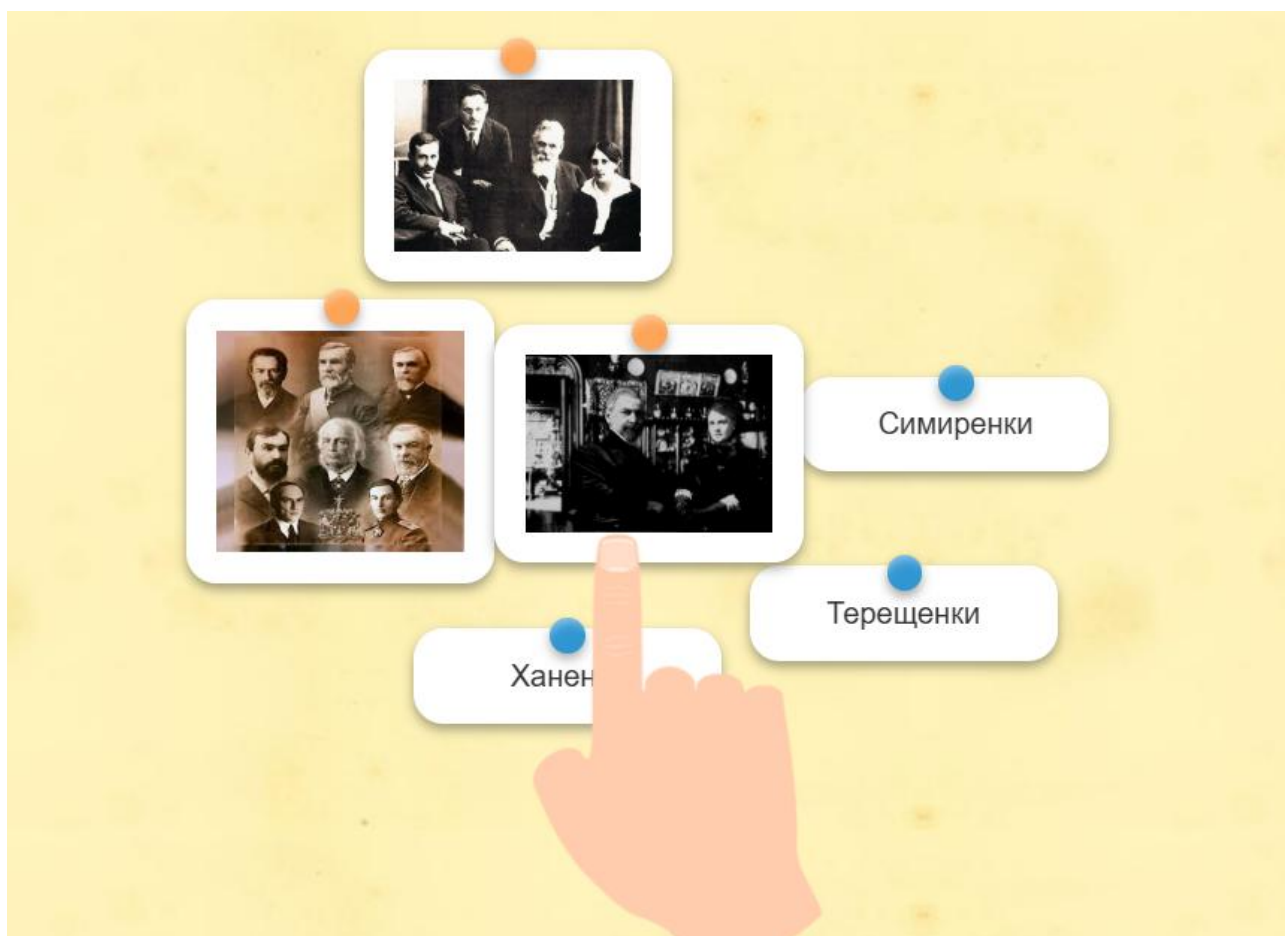
Чудово, правильне рішення знайдено!

OK

ДОДАТОК В

«Хто це?»

ДОДАТОК Г

Знайди пару

Turns: 8

				підтримка книговидання
		Симиренко		